

Bruna Kuntić-Makvić

I Uvod

Zadatak je ovog rada prikupljanje i obrada do danas objavljenih metričkih natpisa s područja što ga je nekoć obuhvaćala rimska provincija Pannonia Inferior. Ovo je određenje samo teritorijalno, a ne i vremensko. To znači da je valjalo obuhvatiti i natpise koji ne potječu iz razdoblja kad je Pannonia Inferior pod tim imenom postojala kao upravna jedinica rimske države, ali da oni uvijek dolaze s područja što ga je zapremala Donja Panonija u trenutku kad je nastala, vjerojatno Trajanovom reformom negdje između 103. i 108.g. n.e. Prije obrade natpisa nastojala sam dati kratak pregled panonskih prilika u rimsko doba. Obrađujući natpise, pridržavala sam se ovog redoslijeda: 1. podaci o spomeniku, 2. usporedba različitih čitanja natpisa, 3. zaključna transkripcija, 4. metrička shema prema transkripciji i metrički komentar, 5. prijevod i stilski komentar, 6. realni komentar i datacija. Natpis je uvijek označen prvo brojem po redosljedu u ovom radu, zatim brojem što ga ima u CIL-u, pa brojem što ga nosi u Buechelerovu radu "Carmina epigraphica Latina", brojem kod Cholodniaka ("Carmina sepulcralia Latina") i brojem kod Brunšmida ("Kameni spomenici"). Kratice su redom CIL, B, CH i Br. Ostali izvori koji se rjeđe javljaju označeni su punim imenom gdje god je to bilo potrebno. Natpisi su reproducirani prema CIL-u, ako su u njemu objavljeni. U drugim slučajevima izvor je posebno naveden. Popis literature koju sam pregledala, nastojeći popuniti praznine od izdavanja CIL III (1908.g.) do danas, nalazi se na kraju radnje. Jasno je da to nastojanje nije moglo biti potpuno ostvareno, tj. ovo nipošto nisu svi metrički natpisi s područja Donje Panonije, već samo oni koji su mi bili dostupni. Kao što ćemo vidjeti, i ovih 15 natpisa pruža već priličan broj podataka o provinciji Panoniji Inferior i njenom stanovništvu.

II Panonija

a) Ime

Ime se Panonije prvi puta spominje u Polibija (2.st.pr.n.e.). Smatra se da je nastalo kao i latinsko ime Grčke - širenjem naziva piscu geografski najbližeg plemena na cijelo područje u čijem ono dijelu stanuje. U ovom je slučaju eponimno bilo pleme Panonaca koje je živjelo duž Save na obje obale. Drži se da je to bio savez plemena, etnička mješavina Ilira i Kelta. Negdje u 2.st.n.e. u grčkom jeziku počinje zamjena oblika Παννονες oblikom Παλονες. U Plutarha se ipak uz takav nov etnonim zadržalo pravilno ime provincije: Παννονία. Kasnije će se proširiti oblik Παλονία. Etimologija riječi Panonija nije jasna. U antici se to ime pokušavalo iz-

vesti od pannus = krpa, odjeća. Suvremene interpretacije izvode riječ od korijena pān- = biti pun. Smatra se da od njega potječe i ime boga Pana, pa bi u tom slučaju "Panonija" značilo "Panova zemlja". RE navodi i tumačenje "močvarna zemlja", ne objašnjavajući ga filološki.

b) Stanovništvo

Koliko se može utvrditi, stanovništvo je prije dolaska Rimljana pripadalo dvjema narodnim skupinama: ilirskoj i keltskoj. Iliri su bili već spomenuti eponimni Panonci. Kelti su imali više plemenskih skupina s različitim imenima. Tu se ubrajaju: Skordisci na ušću Save u Dunav, Tektosagi na jugozapadu Panonije, Boji u neidentificiranoj Hercynia Silva, Taurisci na jugozapadnom rubu Panonije. Granica između Tauriska i Panonaca tekla je tako da se Siscia nalazila na teritoriju ilirskog, a Nauportus keltskog plemena. U 2. stoljeću p.n.e. tri su velike sile Panonije bili Skordisci, Boji i Taurisci. U periodu 141 - 88. g. p.n.e. Skordisci sele na jug, stapaju se s Ilirima i Tračanima i nestaju s panonske etničke pozornice. Razlog ove seobe nije nam poznat. Slabljenjem Skordiska izdižu se Panonci kao nova sila. Posljednje pleme koje je dominiralo Panonijom prije dolaska Rimljana bili su Dačani pod znamenitim Bojrebistom.

c) Rimsko osvajanje

Rimski prodor u Panoniju započeo je Oktavijanovim pohodom g. 35. p.n.e. U okviru ratnih operacija tog razdoblja (35-33.p.n.e.) bilo je i zauzimanje Siska. Opsada je trajala 30 dana i završila uspjehom Rimljana. Tako se g. 33. p.n.e. rimski posjed u našim krajevima pružao od Jadrana na sjever do Drave, a do Drine i ušća Save na istoku. Cijelo se područje nazivalo Ilirikom. 27.g.p.n.e. slavio je Oktavijan trijumf za svoje ilirske pobjede, a Ilirik je predan senatu kao mirna provincija. Ta se procjena pokazala pogrešnom, doduše ne odmah. Tiberijeva kampanja 12-9.g.p.n.e. donijela je pobjedu nad Breucima i Amantinima, te proširenje granice na Dunav. Zatim je g. 6. n.e. izbio ustanak Breuka i Desitijata, zahvatio cijeli Ilirik, ugrozio Italiju i potrajao 3 godine. Tiberije je dokrajčio bellum Batonianum g. 9. n.e. Ilirik je tada podijeljen na Illyricum Superius i Inferius. Naziv Pannonia službeno je u upotrebi od kraja Neronove ili početka Vespazijanove vladavine.

d) Granice

Vanjske su granice Panonije dosta nejasne. Oko 10.g.n.e, npr. granica je prema Noriku izrazito nedefinirana. Ptuj je sigurno u Panoniji. Od Klaudija tu je i potručje između Drave i Dunava. Osniva se Savaria. Carnuntum je u Panoniji. Posebno je nejasno područje između Drave i Save. Južna bi granica Norika mogla biti gornji tok Save, tako da su Radeče i Svibno u Noriku. Zapadna granica dalje ide na prijelaz Trojane-Atrans koji pripada također Noriku. Pitanje je kamo se ubrajala gornja Kranjska. Mommsen, Hoffiller i Savaria suglasno su za Panoniju, Kiepert za Norik. Granica prema Italiji obično se vodi niz Odru i paralelno s Kupom. Južna granica prema Dalmaciji tekla je paralelno sa Savom, ali nešto južnije od riječnog toka. Ne može je se točno utvrditi. Sjeveroistočna je granica jasno određena Dunavom. Rimski je Panonija, dakle, obuhvaćala sjever Jugoslavije, istok Austrije i Transdanubiju.

Podjela Panonije na gornju i donju pripisuje se Trajanu. RE je datira između 103. i 108.g.n.e. Unutarnja je panonska granica, prema podacima što ih imamo, na našem području tekla između Marinianae i Serenae, a zatim na jugozapad, tako da Servitium pripada donjoj Panoniji. Po Ptolemeju, II, 14, 1 granica se susreće s dalmatinskom

na geografskoj širini od 45°20', geografskoj dužini 41°30'. U Mađarskoj početak ove unutarne granice kreće iz samog dunavskog koljena, od utvrda Vác Balhavr i Cirpi (=Dunabogdány), nešto sjevernije od Budimpešte. Granica tog razdoblja određuje geografsko područje na koje se odnosi ovaj rad.

U kasnijem periodu zbililo se s panonskim granicama više promjena: 1. Za Domicijana (88-107) pripao je Sirmij privremeno Gornjoj Mezi. 2. Oko g.214. Pannonia Inferior dobila je pod Karakalom i područje Brigetija. 3. Emona s okolinom prešla je krajem 2. i početkom 3.st.n.e. u sastav Italije. 4. Dioklecijan je reformom carstva zahvatio i Panoniju. Iza g. 293, negdje 294. ili 295. Ptuj je pripao Noriku, a svaka je od dvije Panonije podijeljena u dva dijela. Gornja je Panonija sjeverno od Drave dobila ime Pannonia Prima, centar joj je bila Savaria (=Szombathely); područje Gornje Panonije južno od Drave postalo je Pannonia Savia, sa centrom u Sisku. Donja se Panonija dijeli na Valeriju sjeverno od Drave sa središtem u Pečuhu (=Sopianae) i Sekundu južno od Drave, čiji je glavni grad Sirmij. Mitrovica je ujedno postala i jedna od četiri prijestolnice Dioklecijanovog carstva.

e) Gradovi i putevi

Gradovi iz dvije povlaštene kategorije - kolonije i municipiji - vrlo su brzo nastajali u prometnoj, plodnoj i strateški važnoj Panoniji. Julio - klaudijevci su podigli dvije kolonije: Emonu i Savariju. Ograničili su se, dakle, na Gornju Panoniju. Prvim se velikim urbanizacijskim periodom smatra razdoblje Flavijevaca. Vespazijanovom vremenu pripadaju kolonije Siscia i Sirmium te 3 municipija: Municipium Latobicorum (kasnije Neviodunum), Andautonia i Scarbantia. Poetovio je colonia Traiana. Drugi je veliki urbanizacijski period Hadrijanovo djelo. Mursa je postala kolonijom, a novi su municipiji Carnuntum, Aquincum, Mogentianae, Cibalae i Mursella Pannoniae Superioris. Za Severa (3 period) kolonijama postaju Carnuntum, Aquincum i Cibalae, a Siscia zbog obnove uzima atribut Severa. Karakali se pripisuju municipiji Vindobona, municipij Brigetio (kasnije kolonija) i kolonija Bassiana. Glavna panonska magistrala spajala je Ljubljano, Ptuj, Varaždin, Osijek, Vinkovce i Mitrovicu. Od Sirmija jedan je ogranak išao preko Bassianae u Taurunum, drugi preko Save u Singidunum. Gotovookomito na nju teče uz Dunav put koji spaja Sirmij, Cibale, Mursu, Antianu, niz pograničnih mjesta, i Akvinkum. Značajne dijagonalne spojnice bile su Mursa-Sopianae-Savaria i Mursa-Aquae Balissae-Siscia. Ovo je samo pregled prometnica koje su spajale glavne centre. Osim njih, postojao je niz manje značajnih spojnica. Već se i ovako odmah ističe ključni položaj Murse na križanju komunikacija u smjeru sjever-jug i istok-zapad, a također i položaj Sirmija na plovnoj rijeci, na cesti Emona-Singidunum u čijim su proizvedecima Italija i istočni Balkan, i napokon na spojnici s Jadranom preko Drine, Bistue Novae i Veteris i Tilurija do Salone.

f) Prilike Donje Panonije

Kao gradski centri Donje Panonije ističu se u dijelu sjeverno od Save Aquincum i Sopianae, a u međurječju Drave i Save Mursa, Cibalae, Sirmium i Bassiana. Uz njih postoji niz manjih naselja, te pogranične utvrde koje osiguravaju podunavski limes. Među svim gradovima i mjestima ističu se dva velika centra, Sirmium i Aquincum. Aquincum je tipičan primjer naselja razvijenog uz važnu vojnu točku na čijem je području koncentrirano nekoliko logora. Civilno se naselje razvilo uz najvažniji logor; ono je bilo na području današnje O Bude, dok se logor nalazio u današnjoj Pešti. Takav razvoj rezultira udvajanjem objekata javne namjene, (npr. 2 amfiteatra). Logorski dio naselja je stariji. Postao je municipijem odmah nakon podjele Panonije na gornju i donju, dakle iz-

među 103. i 108. a najvjerojatnije 107/8. g. Tada postaje i glavni grad Pannoniae Inferioris, a na Margaretinom se otoku gradi guvernerova palača. Civilno je naselje postalo municipijem oko g. 124. Nalazi s područja grada i logora pokazuju prilično bogat život. Kuće su ukrašene pažljivo rađenim mozaicima i slikarijama. U civilnom gradu postoji centralno grijanje za koje su upotrebljeni topli izvori na području današnje O Bude. Tržnica civilnog Akvinkuma pokazuje vrlo zanimljivu arhitekturu sa svoje dvije kružne građevine. Potvrđen je Mitrin kult, još jedan dokaz posredničke uloge rimske vojske, koja je širila kultove iz najudaljenijih dijelova carstva, mijenjajući mjesto službe. Uspon Akvinkuma od I-IV st. n. e. može se sažeti ovako: u 1. st. to je mali logor; u 2. st. se proširuje i gradi u kamenu, a oko njega se razvija trgovačka četvrt.

Prelomni je trenutak g. 107/8. Aquincum kao glavni grad Pannoniae Inferioris doživljava vrhunac koji će trajati kroz II i III st. U IV st. primjećuje se pad vojne stege. Strani plaćenici koji sad čine rimsku vojsku nastanjuju se unutar logora sa svojim obiteljima. Potvrđeni su čak i ukopi u stambenom području. To je početak kraja sjajnog Akvinkuma, centra velikog vojnog potencijala. Kakvo je značenje imao taj položaj pokazuje činjenica da su Aquincum pratile još 2 manja logora na području današnje Budimpešte: Contra i Transaquincum.

Drugi veliki centar Pannoniae Inferioris, Sirmij, doživio je za Flavijevaca brz razvoj. Bio je sjedište uprave rimskih trupa i riječne flote - Classis Flaviae Pannonicae. Niz je careva posjetilo Sirmij, a sredinom 3. stoljeća u njemu su rođeni tzv. "ilirski cezari". Decije, Aurelijan, Proba i Maksimijan. Spominju se i Klaudije II i Gracijan. Dioklecijanovom podjelom Sirmij postaje glavni grad Pannoniae Secundae i jedna od 4 prijestolnice carstva. Da se u njemu živjelo doista carski, potvrđuju tragovi niza reprezentativnih građevina: terma, palače, gradske bazilike. Središte poput Sirmija moralo je sudjelovati i u razvoju kršćanstva. Dva najznamenitija sirmijska mučenika su biskup Irenej i sv. Demetrije. Nakon legalizacije kršćanstva g. 313, Sirmij je bio mjestom održavanja više koncila dok se rješavalo pitanje arijanstva. Tu su 364. g. Valentinijan i Valens podijelili carstvo, a kasnije su ovdje Gracijan i Teodozije vijećali o istom pitanju. Krajem IV st. Sirmij je pod Gotima, zatim se obnavlja pod vlašću istočnog carstva, da bi nakon provale Huna g. 441. pao u barbarsku vlast. 564. g. za kratko se vrijeme vraća pod Bizant, no već od 570. uznemiruju ga Avari. Nakon avarske opsade 579-582. za Sirmij svršava antika. Sirmij je imao i kovnicu novca, prvo pod Konstantinom Velikom 324. i 325. g, pa od 351. sve do 408. g. Tu je svoje zlatnike kovao i Gepid Kunimund. To nesumnjivo pokazuje trajnu ekonomsku jakost Sirmija. Širenje suvremenog grada sprečava detaljna istraživanja, no ipak povijesni izvori i velik broj nalaza pokazuju raskoš i svjedoče o vrlo udobnom životu antičkog Sirmija, centra civilne i vojne uprave, trgovačkog, obrtničkog i vojničkog grada na važnom strateškom položaju. Često je i jedna od ovih prednosti dovoljna da nastane bogat grad, a Sirmij ih je spojio velik broj.

g) Zaključak

Dio osobina što ih ima Sirmij može se proširiti na cijelu Panoniju. Ona je pogranična provincija, što uvjetuje velik broj vojnih posada. Prometna je, prirodna prolazna spojnica Italije, Crnog mora i južnog Balkana, uz to plodna i bogata zemlja, što pogoduje razvitku trgovine i bogatih gradskih centara. Stanovništvo ovakvog prostora često je najrazličitijeg porijekla. Živeći u bogatim centrima i u priličnom blagostanju, ono je imalo i volje i sredstava da svom životu dade obilježje umjetnosti, u skladu s antičkim idealom uživanja u lijepom. Tome su dokaz i ovi, mahom nadgrobni, metrički natpisi, koji često pokazuju odjeke velike rimske književnosti.

GENIJ NA
HIPOKAMPUDVA ČOVJEKA U KO-
LIMA NA ČETIRI
KOTAČAGENIJ NA
HIPOKAMPUD
MUŠKO
POPRSJEM
MUŠKO
POPRSJE

LOV

XX XVII · SALVIO ANN · XXXIII · FRVM · LEG II ADI
 IVL · ASCLEPIADES · CARIS · SVIS · HVNC · TIVL
 POSVI · MISERABILE · MVNVS · NON · SATIS
 VT · MERVISTIS · QVATTVOR · AMISSIS · TE QVN
 5 TVM · SALVI · FLERE NECESSE EST · ADSIDAE
 DVM · MEA · FATA · RESISTENT · TE · NVNC · AMIS
 SO · DOMVS · INCLINATA · RECVMBIT · DEPON
 LVCTVS · CVM · TE · SEQAR · CARE · PER · VMBR
 DVLCI · MEVM · SALVIVM · LICEAT · MIHI · DICR
 10 SEMPER · OPTAER · TVMVL · TV · MIHI · VT · FACER
 TOT · BONA · TVM · CARVI · MERT · TE · QREQVIRO

GENIJ

POPRSJE
DJEVOJKEPOPRSJE
MUŠKARCA

GENIJ

Spomenik je nađen g. 1863. u Mitrovici i prenesen u Beč. Objavljen je više puta. Mommsen navodi 1. Kenner, Archiv österr. Geschichtsquellen 33 (1864), 129 i 2. Sacken i Kenner, Cat. Vindob. Mus. (1866), str. 86. Objavio ga je i Schober, Die Römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien str. 128, br. 280, sl. 147. Prije toga, natpis je objavljen i u Arch. Ert. 1907, str. 316, sl. 31. To je bogato likovno opremljena stela pravokutne forme. Ukrašen je oblikovan u plitku reljefu. Po sadržaju prikaza, može se reći da ima dva dijela u okomitom slijedu. Odvojeni su frizom s prikazom lova. Gornji dio ima oblik edikule s korintskim stupovima koji nose arhitrav ukrašen lovorovim listovima. U edikuli su dva muška poprsja okružena vijencima. Između njih su vrč i žrtvena posudica. U timpanu su prikazana kola na 4 kotača, dvopreg koji vozi dvije osobe. Akroteriji su se razvili i spojili s vrhom timpana, tako da je stela u gornjem dijelu bila potpuno ravna. U svakom akroteriju prikazan je po jedan Erot na hipokampu i po jedan delfin njima nasuprot. U donjem dijelu spomenika nalazi se najprije udubljeno natpisno polje između dva spiralna korintska stupa. Posljednji pojas podijeljen je u tri polja. U dva rubna simetrično stoji po jedan lik genija, u srednjem su poprsja žene i muškarca, koji djeluju kao bračni par. Mommsen je ipak ženski portret označio kao "protome puellae". Obilježje motiva pokazuje da je majstor bio vješt u svom zanatu, no rad je ipak tipično provincijalan zbog krutosti i zbijenosti portreta. Zanimljivo je da su življe i bolje izrađeni sitni prizori

u akroterijama, središnji pojas s lovom i dva genija u posljednjem redu. Moglo bi se pretpostaviti da su radila dva majstora. Sva tri glavna autora, a i Schober, slažu se u čitanju natpisa. Evo Mommse-nove transkripcije: "...XXVII, Salvio ann(or)um XXXIII, frum(entario) leg(ionis) II adi(utricis) Iul(ius) Asclepiades caris suis hunc titulū posui miserabile munus, non satis ut meruistis. Quattuor amissis te quintum, Salvi, flere necesse est adsiduae, dum mea fata resistant. Te nunc amisso domus inclinata recumbit. Depon(am) luctus, cum te sequar, care, per umbr(as). Dulce(m) meum Salvium liceat mihi dicere semper. Optaver(am) tumul(um) tu mihi ut facer(es). Tot bona tum carui: merito te, care, requiro."

Lako je uočiti određene pravilnosti u ovom tekstu, no teško je iz njega odvojiti potpuno valjane stihove. Mommsen je čak popratio natpis ovom primjedbom: "Apparet hominem versus si non fecisse, tamen facere voluisse". Buecheler opaža da su prvi stihovi raznim umecima prešli legitimnu dužinu. Najviše volje pokazuje Cholodniak koji je uspio izdvojiti dva prozna retka i osam stihova ili redaka sličnih stihu. Evo njegove verzije:

... ANN XXVII, SALVIO ANN XXXIII, FRUM LEG II ADI(utricis)

IVL(ius) ASCLEPIADES CARIS SVIS HVNC TITVL(um)
 POSVI MISERABILE MVNVS, NON SATIS VT MERVISTIS.
 QVATVOR AMISSIS TE QVINTVM SALVI, FLERE NECESSE EST
 ADSIDVAE DVM MEA FATA RESISTENT
 TE NVNC AMISSO DOMUS INCLINATA RECVMBIT:
 DEPON(am) LVCTVS CVM TE SEQVAR CARE PER VMBRAS.
 DVLCE(m) MEVM SALVIVM LICEAT MIHI DICERE SEMPER
 OPTAVER(am) TVMVL(um) TV MIHI VT FACER(es)
 TOT BONA TVM CARVI, MERITO TE, CARE, REQUIRO.

Reci 6-8. i 10. pravilni su heksametri sa stankom iza pete polustope. 9. redak izgleda kao pravilni pentametar, zanemari li se elizija MIHI VT. Pravilna se izmjena dugih i kratkih slogova vidi već od HVNC u drugom retku. Nevolja je u tome što do MERVISTIS nema 6, nego 7 stopa. Ipak, ovdje je autor teksta ostvario priličnu harmoniju dijerezom iza MVNVS. Četvrti red izgleda kao običan heksametar, ispusti li se vokativ SALVI. Može ga se i ostaviti, jer mu je shema zbog pozicije spondej, ali čitanje loše zvuči, a stih dobiva 7 stopa kao i prije. No pitanje je što činiti s petim redom. Početno ADSIDVAE kao da je dio prethodne rečenice, te bi možda i ovaj red trebalo smatrati dijelom povečanog stiha. Ipak se ni tako ne može dobiti idealno rješenje, jer nastavak petog retka nije moguće podijeliti u pravilne stope.

Prijevod:

"... Salviju starom 33 godine, dobavljaču druge pomoćne legije. Ja, Julije Asklepijad, postavio sam svojim dragima ovaj natpis, bijedan dar, nedovoljan prema vašim zaslugama. Izgubivši četvero, valja mi neprekidno oplakivati i tebe petoga, Salvije, dok god živim. Pošto si sad izgubljen, ruši se trošni dom. Okanit ću se žalosti, dragi, kad te budem slijedio između sjena. Neka mi uvijek bude slobodno spominjati mog slatkog Salvija! Želio sam da ti meni naspeš grob. Bez tolikih sam dobara tada ostao: s pravom, mili, tužim za tobom."

Stil je ovog natpisa izvanredno zanimljiv. U kratkim, šturim rečenicama, prekidanim pokojim vokativom, nižu se bez logičnog slijeda gotovo sve teme standardnog grobnog repertoara; to ostavlja dojam da se autor teksta silno trudio ne bi li sabio odabrani sadržaj u željenu shemu. Već smo vidjeli da mu to nije odviše išlo od ruke. Tipičan je u takvim prilikama prelaz s trećeg na drugo lice pl. u početku "govora" Julija Asklepijada "caris suis posui..." 38

non satis ut meruistis". Očekivali bismo meruerunt. Protiv toga nema metričkih razloga. U pitanju je, dakle, nemar. Ipak se može utvrditi da je onaj, koji je tekst sastavljao bio pod utjecajem rimske književnosti. "Dum mea fata resistant" formulacija je srodna vergilijanskoj "ni fata resistant", a "te nunc amisso domus inclinata recumbit" nesumnjivo je odjek Vergilija, Aen. XII, 59: "In te omnis domus inclinata recumbit". Uz to svakako treba primijetiti riječi CARVI-CARE u posljednjem retku. Ona se češće susreće na grobnim natpisima, no ovdje je proširena s MERITO i REQUIRO, tako da je postignuto ponavljanje konsonanata -r-i-t-, posve uspješna pjesnička figura. Po imenu onoga koji je dao postaviti spomenik, vidimo da je grčkog podrijetla. Njegovo zanimanje, na žalost, nije navedeno. Po sadržaju i po broju kojim započinje sačuvani tekst, jasno je da je stela postavljena za 5 osoba. 4 ranije umrle prikazane su vjerojatno na steli, dok je posljednji, frumentarius Salvije, našao mjesto samo u tekstu, ali zato obilno. Radi se, dakle, o jednoj ženskoj i 4 muške osobe. Legija koju je opskrbljivao Salvije boravila je u Panoniji pod Trajanom i Hadrijanom, u Akuminkumu i Akvinkumu. Prema tome, ovaj bogato opremljeni, ali ne odviše precizno rađen spomenik može se datirati u II st.n.e.

2. CIL 3337, B 557, CH 21

HOC LAPIDE TEGITVR AVREL·PIA·PIISSIMA·CON
 LX·NCA·CVES·BYTH·ORIGINIS·ORTA·TER·VINDEO
 ANNOS·NON·PLVS·ADOLEVERĀ·AETAS·FLORENT
 TONS MATVR·V̄·L̄E·M̄P̄·V̄S·ESTO

Natpis potječe iz Intercisae (=Duna Pentele). Objavio ga je Seidl, Österr. Geschichtsquellen 15 (1856), str. 302. Sva tri glavna autora slažu se u čitanju do TER u drugom redu. Mommsen i Cholodniak odlučili su se za čitanje TER [Q]VINDEC[IM]. Buecheler smatra da se takvo čitanje ne poklapa s tonom natpisa. Dalje se, naime, čita da je pokojnica "IMMATURA VITA PEREMPTA" i da joj "NON PLVS ADOLEVERAT AETAS". Valja shvatiti da je žena umrla mlada, a 45 godina je za antiku dosta visoka dob. Stoga je Buechelerov prijedlog čitanja TER VIX(it) DENO [S] ANNOS. Svršetak trećeg i četvrti red donijeli su zbog oštećenja, ligatura i skraćanja najrazličitija tumačenja. Mommsen oprezno čita FLORENT[EM]....IMMATURA....[PE]REMPTA. VOS TESTO[R].... Buecheler u ligaturi V̄ prepoznaje "vita", te nadopunjuje redak ovako: FLORENT[EM RAPVIT MOR]S IMMATVRA VITA PEREMPTA. On razmatra mogućnost da "vita perempta" bude ablativ apsolutni Chelodniak je taj dio nadopunio "FLORENT [IS AE] T[A]TIS IMMATVRA V[IT]A [PERE]MPTA". Posljednjim riječima oštećenog natpisa Cholodniak je smjelo dodao dugačak završetak: VOS TESTO[R], SUPERI, NON HOC MERVISSE VIDEBAR". Podijelivši tekst u stihove, imamo ove mogućnosti:

HOC LAPIDE TEGITVR AVREL(ia) PIA PIISSIMA CONI(unx)

[E]X NICIA CIVES, || BYTH |(inicae) ORIGINIS | ORTA

TER QUINDECIM
 ANNOS, NON | PLUS ADOLEVERAT | AETAS.
 TER VIXIT DENOS

FLORENT[EM RAPVIT MOR]S | IMMATURA VITA [PERE]MPTA

FLORENT[IS AE]T [A]TIS|IMMATURE[VITA [PER]EMPTA

5 VOS TESTO[R]....

Očito je da prvi redak nije stih.

U drugom retku pisac je morao uklopiti dva geografska pojma NCA i BYTH. Radi li se o Nikeji u Bitiniji, valja čitati NICA(ea). Budući da je na početku koruptela LX, za koju nije jasno da li je svršetak od CON[IVX] iz prvog retka, ili prijedlog EX, možemo jednako pretpostaviti shemu NICAEA (abl) i NICAEA (nom). Ovo bi drugo moralo otpasti zbog dugog -i- u CIVES. Treba se, dakle, odlučiti za čitanje EX NICAEA. Prateći slijed dugih i kratkih slogova od kraja retka, utvrdit ćemo da BYTH treba dopuniti kao duži oblik pridjeva - ne Bithynae, već Bithynicae. Elizijom s -o- u ORIGINIS dobivamo ispravan daktil THINICAE O. Međutim, ostaje nam skupina od tri duga sloga: CIVES BYTH;-es- mjesto -is- dugo je positione. Možemo jedino pretpostaviti da se i taj slog i početno BYTH (Y je na krivom mjestu) tretiraju kao kratki slogovi. Tada čitamo prvi dio retka s običnim proznom naglaskom, a drugi kao heksametar.

EX NICÁ(EA) CÍVES BYTH (INÍCAE) ORIGINIS|ÓRTA.

Sličan rezultat možemo dobiti uzmemo li da se NICAEA tretira kao riječ s prva dva kratka sloga. No tada ne čuvamo čak ni proznu akcentuaciju. U svakom slučaju, ovo je potvrda više koliko je teško bilo uklopiti vlastita imena u metričku shemu. Treći red u Buechelerovoj dopuni postaje heptametar s pravilnim stopama. Bolje je rješenje teško naći. Da bi se dobio heksametar, morala bi se između ANNOS i TER naći riječ koja a) počinje konsonantom, b) ima 2 ili tri sloga, u prvom slučaju oba duga, u drugom dva prva kratka, zadnji dugi c) to bi morao biti glavni ili dijelni broj, d) treba sadržavati bar nešto od sačuvane skupine VINDEO. Takav je nemoguće naći. Stoga zadržavam Buechelerov heptametar. Mommsenov prijedlog za ovaj stih ne odgovara, niti metrički niti sadržajno. Čini se da i četvrti redak ima proširenje, no niti jedna od predloženih dopuna ne zadovoljava posve, pa je teško rekonstruirati čak i sam smisao. Dopuni li se particip sa per-, vita ne bi smio biti ablativ, jer se dobiva nemoguć raspored dužina i kraćina. S druge strane, IMMATURE je sigurno ablativ, budući da je slijedeći slog (-i- u vita) sigurno dug. Tada pada i Buechelerova dopuna prvog dijela retka, jer bi se u njoj morala nalaziti imenica u abl. kojoj bi pripao atribut IMMATURE. Cholodniakova dopuna nije metrički u redu. Ostanemo li uz [per]empta i rekonstruiramo stih kao heksametar, ustanovit ćemo da nam manjka druga stopa.

FLORENT|— ili |IMMA|TURA|VITA PER|EMPTA

Predlažem kao rješenje FLORENT|[I] (sc. Aureliae Piae) MORIT|IMMA|TURA|VITA PEREMPTA (sc. est.). To odgovara i rekciji glagola perimo, koji rado ima uza se abl. sredstva.

Prijevod:

"Ovaj kamen pokriva Aureliju Piju, ljubljenu ženu.

Građanka iz Nikeje, bitinskog porijekla,

živjela je 30 godina, dob joj nije bila veća od toga.

U cvatu joj je otet život preranom smrću."

I ovaj natpis, prilično pravilan, pokazuje poznavanje Vergilija, isp. Aen. XII, 438: "Mox cum matura adoleverat aetas". Oštećenje završetka priječi utvrđivanje bilo kakvih pjesničkih figura. Sama je izrada natpisa bila dosta nemarna. Greške su i tehničke (LX i VINDEO u 2. retku) i pravopisne (Byth(inicae): -y- je na krivom mjestu). Napokon, sve veća učestalost ligatura prema kraju sačuvanog ulomka svjedoči da je klesar loše ocijenio prostor što mu je stajao na raspolaganju, pa je morao zbijati tekst. Podatak o životu jedne Bitinjanke u Intercizi svjedoči o vezama Panonije

sa crnomorskim područjem, čemu je nesumnjivo pogodio tok Dunava. Šteta je što nije sačuvan potpis dedikanta, očito supruga pokojnice. Bilo bi zanimljivo saznati njegovo zanimanje (trgovac?, vojnik?).

3. CIL 3338, B 419, CH 734

h | EC QVOQ NOMINE KAR |
 | I POST LVSTRA PEREMPAM
es | T TRADITA MORTI
po | MPA COMITANTE BEATA
 5 | G IVNGVNTQ FAVIL ^{lam}
 | EMORABITVR HV
 | T INVS OI

I ovaj je spomenik nađen u Intercizi. Čuva se u peštanskom muzeju. Mommsen ga nije ni transkribirao niti dopunjavao više od pokojeg sloga. Buecheler ga slijedi, osim u 5. redu gdje stavlja FAVIL[LAS umjesto FAVIL[LAM, u 6. redu dopunjava krajnje HV[IVS, u posljednjem iza T čita još INVSOL. U prvom se redu odlučuje za dopunu KAR[A. Razmatrao je i mogućnost da stoji KAR[I. U drugom redu zbog vertikalne haste pred POST suponira [TOT AEV]I POST. U 5. se retku pita nije li Mommsenovo G zapravo C od HIC u čestoj formuli "VIR ET MVLIER CVBANT HIC", ili nekoj rečenici istog smisla kojoj bi odgovarao nastavak IVNGVNTQ(ue) FAVIL[LAS. M]EMORABITVR iz 6. retka odnosi se po Buechelerovu mišljenju na nomen HV[IVS sc. naslovne osobe spomenika. Skupinu iz zadnjeg retka čita Buecheler kao SINV(m) SOLVIT ili MINVS OLIM. Nije jasno da li je taj redak još dio pjesme ili već "potpis" onoga koji je dao podići spomenik, tj. proza. Cholodniak je izvršio daleko obilnije dopune:

[CARA SVIS VIXIT, FVIT H]AEC QVOQ(ue) NOMINE KAR[A]:
 [ABSTVLIT ATRA DIES SEPTE]M POST LVSTRA PEREMPTAM;
 [NON AEVO EXACTO VITAE HAEC ES]T TRADITA MORTI
 [EXEQVIAE FACTAE PO]MPA COMITANTE BEATA.
 5G IVNGVNTQ(ue) FAVIL[LAM]:
 AST NOMEN CVNCTIS SEMPER M EMORABITVR HV[IVS]
T....INVS OI....

Ograničit ću se na interpretaciju onoga što donosi Mommsen. Metrička bi shema izgledala ovako:

[HA]EC QVOQ NOMINE |KAR[A
 |I POST|LVSTRA PEREMPTAM
 ES]T|TRADITA|MORTI
 PO]MPA COMITANTE BEATA

HI]C IVNGUNTQ(ue) FAVILL[AM
 ili [AS
 M]EMORABITVR|HV[IVS
 T INVS OI

Po svemu sudeći, od ovog su se natpisa sačuvali upravo završeci heksametara, vrlo pravilno izvedenih. Smisao se dobro nazire, iako je pitanje treba li prevoditi ovako krnji natpis:

".... i ova po imenu Kara
 poslije [?] petogodišta oteti(vjeroj.život)
 predana je smrti
 u pratnji svečane povorke - za BEATA nije sigurno je li nom. ili abl, tj. da li je to KARA BEATA, ili povorka što je prati.
 5 ovdje i udružuju pepeo
 spominjat će se njeno[ime] "

Iznenaduje pisanje KAR[A]u prvom retku. Natpis je inače brižno rađen, pa bi se prije moglo pretpostaviti da se radi o utjecaju grčkog pisma, nego li o grešci druge prirode. Zanimljiva je i činjenica da se kod ovog natpisa kraj stiha podudara s krajem retka. To inače nije pravilo. Mnogo je češći slučaj da tekst teče popunjavajući sav prostor natpisnog polja, bez obzira na razbijanje metričke cjeline. Ovo, uz pravilnost sheme sačuvanog dijela, nesumnjivo govori o visokoj kvaliteti natpisa. Naći ćemo u njemu i trag književnog uzora: isp. 4. red i Ov. Met. IX, 687/8:

"Inachis ante torum, pompa comitata suorum aut stetit aut visa est."
 Šteta je da je tako kvalitetan natpis oštećenjem izgubio podatke o osobama kojih se tiče.

4. CIL 3351, B 556

POPRSJE MUŠKARCA S BIČEM	POPRSJE DJEČAKA S ČEKIČEM	POPRSJE ŽENE S POSUDICOM
--------------------------------	---------------------------------	--------------------------------

HIC·IACET·INTVMV

LO·AVR SABINA·

PIETISSIMA CONIVX

ANOR XXV QVEM *sic*

5 LAPIS ISTE TEGIT

RAPTA *est* DE LVCE

SERENA·*Quae* MAGIS

DEBVERAT·FE *uos*

SEPELIRE·PARE *tes*

D O·DOLOR·O PIETAS

O FVNERA·TRISTIA Co

NIVGIS·MARCVS AVR

ATTIANVS·DEC·ALE·I·TRH

ACVM · E · AVR · SABINILLA

15 FILIA · EORVNDVM · VIVI

SIBI · FACIENDVM · CVRARVNT

POSUDA
S LOZOM

Natpis je nađen kod Stuhlweissenburga (=Alba Regia Pannoniae). Oba se autora potpuno slažu u njegovu čitanju. Evo kako Buecheler odva-
ja stihove:

HIC IACET IN TVMVL[O] AUR(e)lia) SABINA PIENTISSIMA CONIVX ANNOR(um) XXV,

(VIGINTI QVINOVE)

QVEM LAPIS IST[E] TEGIT RAPTA EST DE LVCE SERENA,

Q[VAE] MAGIS DEBVERAT FE[SS]OS SEPELIRE PARENTES

O DOLOR, O PIETAS, O FVNERA TRISTIA CONIVGIS!

MARCUS AVRELIVS ATTIANVS, DECURIO AL[A]E I TRHACVM ET AVRELIA

SABINILLA, FILIA EORVNDVM, VIVI SIBI FACIENDVM CVRARVNT.

Prvi redak ima svakako elemenata pravilne izmjene dugih i kratkih slogova. No sastavljač nije uspio u nj sretno uklopiti potrebne podatke, ime i dob pokojnice. Nije postigao čak ni ono što se najčešće dešava kod ovih natpisa, da osigura povoljan raspored iktusa, bez obzira na duljinu slogova, pa da, iako na nepravilan način, dobije pravi ritam naglašavanja. Kao za nadoknadu, drugi i treći redak posve su pravilni stihovi. Četvrti je stih hiperkatalektički heksametar, tj. zadnja je stopa daktil. Budući da sadrži jednu jedinu riječ - genitiv CONIVGIS - i da dolazi na kraju 3 ritmički potpuno pravilna stiha, ovo joj daje izvanredan naglasak. Da li greškom, ili namjerno, sastavljač epitafa postigao je odličan pjesnički efekt.

Prijevod:

"Ovdje u grobu leži Aurelija Sabina, ljubljena žena, stara 25 godina, koju pokriva ovaj kamen. Ugrabljena je s jasnog svjetla ona, koja bi prije bila morala sahraniti umorne roditelje. O žalosti, o ljubavi, o tužne smrti ženine! Marko Aurelije Atijan, dekurion prve ale Tračana, i Aurelija Sabinila, njihova kći, pobrinuše se za života da im se načini." Uz efekt završne stope četvrtog retka treba registrirati i ponavljanje konsonanata R, S, T, P u 2-4 retku, te velik broj slogova s vokalom -e- u drugom i trećem retku. Čini se da je taj dio natpisa sastavljao i klesao bolji majstor od onoga koji je klesao manjim slovima završetak teksta, od "O FVNERA" do kraja. Tu, naime, ima više grešaka: ispušteno A u gen. ALE, H na krivom mjestu u TRHACVM, genitiv EORVNDVM. Obzirom na likovnu opremu, očito je da je spomenik imao većih pretenzija. Zbog nepreciznog rada nije postigao stupanj kvalitete koji su naručioci nesumnjivo željeli, već se koleba između vrlo dobre (pjesnički efekti, 3 lijepa heksametra) i prilično loše (prvi redak, greške u završnom dijelu) izrade. I Mommsen i Buecheler datiraju natpis po obliku slova najkasnije u III st. Ala I Thracum o kojoj se ovdje radi nosila je još nazive VETERANORUM SAGITTARIORUM, a potvrđena je samo u Panoniji Inferior i to tek od polovine 2. st. diplomom iz 167.g. LXXIV (LXVI). To je jedna od čak 5 prvih ala Tračana koje registrira RE. Datacija bi dakle smjestila ovaj natpis na kraj II i poč. III st.

P·AEL·ERONTONI·DEC *sic*
 COL·AQ·FLA·MI NI CO·
 QVI·VIXII·ANNIS· *sic*
 /III·ET·P·AEL·VINDICI
 5 FI I/ VIXIT AN //I·
 IT IL·VC·BOR VE
 FILIE XIT ANN·
 VIII·ET·P·AEL·IN
 PE·TRA·TO·FI·LI·O
 10 QVI·VI·XIT·ANN·
 VI·CV·I·VI·TA·PAR *sic*
 VA·MORS·VAL·DE·
 CI·TA·TA·FV·IT·QVEM
 FLEN·TES·DO·LEVNT·
 15 MI·SE·RIQVE·PA·REN·
 TE/SFIT·DE·CO·RA·
 A·CON·IV·GI·PI·EN
 SSI·MO ET·FI·LIS
 M·MV·NIBV
 AEL//N·IE·IRA
 CORATVS

Nalazište je Véreb u okolici Budimpešte. Mommsen navodi da je natpis preuzeo iz Lutzenbacher (Érdy) Tudománytár 1837, vol.1.str.63. Evo Mommsenove transkripcije:

P(ublio) AEL(io)[F]RONTONI, D[E]C(urioni)
 COL(oniae) AQ(uinci), FLAMINI CO(loniae),
 QVI VIXI[T] ANNIS
 [L] III, ET P(ublio) AEL(io) VINDICI
 FI[LIO Q]V[I] VIXIT ANN(is)..I,
 [ET AE]L(iae) VCBORVE
 FILI(A)E [Q(uae) VI] XIT ANN(is)

VIII, ET P(ublio) AEL(io) IM-
 PETRATO FILIO
 10 QVI VIXIT ANN(is)
 VI, CVI VITA PAR-
 VA MORS VALDE
 CITATA FVIT QVEM
 FLENTES DOLEVNT
 15 MISERIQVE PAREN-
 TES. SEPT(imia) DECORA-
 TA CONIVGI PIEN-
 [TI]SSIMO ET FILI[I]S
 [CO]MMVNIBV[S]
 [T(estamento) F(ieri) I(ussit)
 P(ubl(i)us) AEL[II I]MPETRA[TVS
 ET DE] CORATVS [LIB(erti)
 POS(uerunt)]

Od svega ovoga, Buecheler je kao stih izdvojio dijelove 14, 15. i 16. retka:

QVEM FLENTES DOLEVNT MISERIQVE PARENTES.

Pomogavši si proširenjem glagola (DOLEVNT mj. DOLENT), sastavljač je dobio pravilan heksametar. Cholodniak citira i prethodnu rečenicu, tumačeći je kao pentametar. Njena shema ne opravdava takvu interpretaciju:

CVI VITA PARVA MORS VALDE CITATA FVIT.

Rečenica bi se eventualno mogla smatrati jamskim senarom. Ni taj ne bi bio posve pravilan, zbog tribraha u zadnjoj stopi. Ipak ga je lakše prihvatiti, jer natpis ima grešakai u grafiji (ERONTONI u 1. redu, VIXII u drugom, -a- bez horizontalne crte u 11. retku), a sastavljač je sklon kompromisu kako bi dobio kakav-takav stih (isp. DOLEVNT iz 24. retka). Prema tome predlažem:

CVI VITA PARVA MORS VALDE CITATA FVIT

ili A FUIT, jer je moguće duljenje na kraju stiha, a postoji i pozicija s početkom slijedećeg stiha.

Prijevod:

"Publiju Eliju Frontonu, dekurionu kolonije Akvinkum, flamenu kolonije, starom 53 godine, sinu Publiju Eliju Vindeksu starom ? godina, kćeri Eliji Ukborvi, staroj 8 godina i sinu Publiju Eliju Impetratu, starom 6 godina, kojem život bijaše kratak, smrt vrlo brza, koga žale uplakani i bijedni roditelji. Septimija Dekorata oporukom je odredila da se načini ljubljenom mužu i zajedničkoj djeći. Postavili su oslobođenici Publiji Eliji Impetrat i Dekorata."

Natpis svjedoči o lijepoj karijeri Publija Elija Frontona, gradskog vijećnika i svećenika, nadalje o njegovom imućnom stanju. Prvi nam podatak omogućuje da odredimo i najranije doba u koje se spomenik može datirati. To je doba Septimija Severa (193-211), vrijeme proglašenja Akvinkuma kolonijom.

MEMORIAE

HOC IACET IN LAPIDE AVRE MARCELLINA PIEN
 TISSIMA CONIVX QVEM LAPIS IPSE TEGIT RAP *ko*
 TA DE LVCE SERENA HVIC AETAS PRIMA CVM
 5 FLOREBAT IN ANNIS INVIDA FATORVM GENESI *S*
 MIHI SVSTVLIT ILLAM SVPERANE GENETRICE
 SVA QVÆ SE CVPIEBAT OB ILLA ANE MORTI DAR *I*
 QM SIBI FLEBIL CASVS ACCIDERIT IILIA
 QVE PERMANSIT INNI/ /VVS E QVICVMQVE
 10 LEGIS NOSTROSI/VTTSDT DOLORES SIC AVT
 ELYSIASIFV/TOR DESCIVVD/I//VAS
 ML VICTORINVS R.F /OS FC

E PÆR AVR
 EPTA A
 PIENISS

Nalazište je natpisa Tétény, vjerojatno antička Campona. Objavio ga je Katančić, Itin. a. 1796 et. Geogr. 1, 64, 437. Razlike u čitanju ovoga su puta prilične. Ponajprije, Buecheler primjećuje da atribut PRIMA iz 4. retka po smislu i uobičajenoj formuli epitafa bolje pristaje uz ANNIS nego uz AETAS, te bi trebalo čitati PRIMIS. U oba slučaja, kao što ću kasnije pokazati, shema stiha nije posve u redu, ali Buechelerova varijanta ima bolji ritam. Mommsenovu dopunu 7. retka, gdje mjesto OB ILLA predlaže AB ILLA, Buecheler bi zamijenio s PRO ili A. Na prelazu iz 7/8 red Mommsen interpretira FILIAQVE PERMANSIT kao nominativ, dok Buecheler interpretira FILIA kao ablativ, a QVE bi bilo = QU[A]E, tj. odnosna zamjenica. Skupinu INNI/ /VVS E u devetom retku interpretiraju:

Mommsen IN[A]N[NOS] XXV. SET
 Buecheler IN [AEVO ANG]VSTE
 Cholodniak IN [ANN]O [S XX]V S(emis) ET.

U desetom retku skupina I/VTTSDT dobila je ovakve interpretacije:

Mommsen /.
 Buecheler [MISERARE]
 Cholodniak I[MI]T[AR]E.

VIII, ET P(ublio) AEL(io) IM-
 PETRATO FILIO
 10 QVI VIXIT ANN(is)
 VI, CVI VITA PAR-
 VA MORS VALDE
 CITATA FVIT QVEM
 FLENTES DOLEVNT
 15 MISERIQVE PAREN-
 TES. SEPT(imia) DECORA-
 TA CONIVGI PIEN-
 [TI]SSIMO ET FILI[I]S
 [CO]MMVNIBV[S]
 [T(estamento) F(ieri) I(ussit)
 P(ubl(i)us) AEL[II I]MPETRA[TVS
 ET DE] CORATVS [LIB(erti)
 POS(uerunt)]

Od svega ovoga, Buecheler je kao stih izdvojio dijelove 14, 15. i 16. retka:

QVEM FLENTES DOLEVNT MISERIQVE PARENTES.

Pomogavši si proširenjem glagola (DOLEVNT mj. DOLENT), sastavljač je dobio pravilan heksametar. Cholodniak citira i prethodnu rečenicu, tumačeći je kao pentametar. Njena shema ne opravdava takvu interpretaciju:

CVI VITA PARVA MORS VALDE CITATA FVIT.

Rečenica bi se eventualno mogla smatrati jampskim senarom. Ni taj ne bi bio posve pravilan, zbog tribraha u zadnjoj stopi. Ipak ga je lakše prihvatiti, jer natpis ima grešakai u grafiji (ERONTONI u 1. redu, VIXII u drugom, -a- bez horizontalne crte u 11. retku), a sastavljač je sklon kompromisu kako bi dobio kakav-takav stih (isp. DOLEVNT iz 24. retka). Prema tome predlažem:

CVI VITA PARVA MORS VALDE CITATA FVIT

ili A FUIT, jer je moguće duljenje na kraju stiha, a postoji i pozicija s početkom slijedećeg stiha.

Prijevod:

"Publiju Eliju Frontonu, dekurionu kolonije Akvinkum, flamenu kolonije, starom 53 godine, sinu Publiju Eliju Vindeksu starom ? godina, kćeri Eliji Ukborvi, staroj 8 godina i sinu Publiju Eliju Impetratu, starom 6 godina, kojem život bijaše kratak, smrt vrlo brza, koga žale uplakani i bijedni roditelji. Septimija Dekorata oporukom je odredila da se načini ljubljenom mužu i zajedničkoj djeci. Postavili su oslobođenici Publiji Eliji Impetrat i Dekorata."

Natpis svjedoči o lijepoj karijeri Publija Elija Frontona, gradskog vijećnika i svećenika, nadalje o njegovom imućnom stanju. Prvi nam podatak omogućuje da odredimo i najranije doba u koje se spomenik može datirati. To je doba Septimija Severa (193-211), vrijeme proglašenja Akvinkuma kolonijom.

Završni je red ostavio dosta neriješenih pitanja:

Mommsen: ELYSIAS...[V]IVAS

Buecheler kaže da je među sačuvanim znakovima uzalud tražio imenicu čiji bi atribut bio ELYSIAS. I sam u sumnji, navodi da bi rješenje eventualno bilo ELYSIAS [UNDAS TERISQV. IVCUNDIVS VI]VAS. Za skupinu TOR koju Mommsen donosi u ovom redu, kaže da je krivo čitana iz nižeg retka.

Cholodniak: ELYSIAS SEDES IVCVND[I]T[ERV]IVAS

Imamo, dakle, ove mogućnosti:

MEMORIAE.

HOC IACET IN LAPIDE AURE(LIA) MARCELLINA PIENTISSIMA CONIVX,

QVEM LAPIS IPSE TEGIT RAPTA(m) DE LUCE SERENA.

HVIC AETAS PRIMIS CVM FLOREBAT IN ANNIS ili

HVIC AETAS PRIMA

5 INVIDA FATORVM GENESIS MIHI SVSTVLIT ILLAM

SVPERANTE GENETRICE SVA QVAE SE CVPIEBAT OB ILLA(m) ili

A ILLA

ANTE MORTI DARI QVAM SIBI FLEBIL(IS) CASVS

ACCIDERIT FILIAQVE PERMANSIT IN [A]N[VOS VIGINTI QVINQVE]

ili FILIA QVAE PERMANSIT IN [AEVO ANG]VSTE

ili FILIAQVE PERMANSIT IN [ANN] O[S XX] V S(emis)

ET QVICVMQVE LEGIS NOSTROS MISERARE DOLORES.

(SET)

I[M]T[AR]E

10 SIC APVT ELYSIAS VNDAS TERRISQVE IVCUNDIVS VI]VAS ili

SEDES IVCVND[I]T[ER] VI]VAS

IVL (ius) VICTORINVS B(ene) F(iciarius) C[O](n) S (ularis)

F(aciendum) C(uravit) ET PATER AVR(elius) EPTALA PIENTISS(imae).

Prvi red pokazuje uobičajene nepravilnosti kod uklapanja vlastitog imena. I ovog je puta sastavljač promašio ritam, a o nekoj pravilnosti u kritičnom dijelu retka ne može se uopće govoriti. Drugi je red pravilni heksametar. U trećem su ili -AT u FLOREBAT i IN shvaćeni kao dugi slogovi, pa može stajati PRIMIS:

HVIC AETAS PRIMIS CUM FLOREBAT IN ANNIS,

ili je PRI - shvaćeno kao kratko, pa može stajati PRIMĀ, kako je i na natpisu:

HVIC AETAS PRIMA CUM FLOREBAT IN ANNIS.

U prvoj varijanti krivu dužinu imaju dva sloga, a stih se sastoji od samih spondeja, što ne bi smjelo biti, ali imamo ljepši ritam, prvi dio stiha (stanka je iza pete polustope) svršava atributom, a drugi imenicom kojoj on pripada; takav je raspored vrlo cijenjen. U drugom slučaju samo je jedan slog krivo pročitano i stih je u redu. Manje je zvučan nego gornji, ali odlučujući je argument što na natpisu posve jasno stoji PRIMA. Peti je red pravilni heksametar. Isto se može reći za 9. i 10. redak, bez obzira na to koje se dopune prihvate. Nevolje nastaju u 6, 7. i 8. redu transkripcije. Obaziremo li se strogo na duljinu slogova, nemoguće je izvesti bilo kakav stih, a pogotovu ne heksametar, koji se logično očekuje između početna tri i završna dva, uglavnom pravilna. Promatrajući, međutim, krajeve ovih redaka, u šestom ćemo od kraja prema početku uočiti pet pravilnih stopa, uz čitanje OB ILLA[M], kako stoji na natpisu. Pri tome, obliku GENETRICE ostaje naglasak

što ga ima i u prozi. Pročitamo li tako i SUPERANTE, redak će imati zadovoljavajući ritam, pa se može prihvatiti objašnjenje da se nespretni sastavljač nakon, u stvari, proznog početka uspio vratiti u shemu heksametra od -TRICE SYA i dalje. Slično se može tumačiti i sedmi redak. Prvi, apsolutno nemetrički dio ANTE MORTI DARI pročitan s uobičajenim proznim naglaskom nosi tri iktusa i lijepo se uklapa u nešto slično heksametru s drugim dijelom retka QVAM SIBI FLEBIL(IS) CASUS, u kojem možemo razlikovati tri stope, ako zane-marimo poziciju u kojoj je završno -IS od flebilis. To je prilično opravdano, jer je taj slog ispušten i na natpisu. Na početku osmog retka Mommsen i Buecheler suglasno repariraju ACCIDERIT u gramatički ispravno ACCIDERET čija je shema -000. Buecheler registriira jedno mjesto iza IILIA, pa predlažem čitanje [F]ILIA[E]. To nije ništa bolje za metar nego druga predložena rješenja, ali je bolje za smisao. Čini mi se vrlo prihvatljivim Buechelerovo tumačenje da QVE u 8. retku = QV[A]E. Čitanje IN ANNOS iza PER-MANSIT posve je logično. Sam broj godina obično ne ulazi u metar. Imamo dakle:

ACCIDER[E]T [F]ILIA[E] | QV(A)E PERMANSIT IN | ANNOS.

Od kraja opet imamo tri pravilne stope, a početak je prozan, iako ne ritmički onako uspješan kao u 6. i 7. retku. Konačno bi čitanje dakle glasilo:

"Memoriae. Hoc iacet in lapide Aure(lia) Marcellina pientissima coniu(n)x, quem lapis ipse tegit rapta(m) de luce serena. Huic aetas prima cum florebat in annis, invida fatorum genesis mihi sustulit illam, superante genetrice sua, quae se cupiebat ob illam ante mortidari qu(a)m sibi flebil(is) casus accider[e]t [F]ilia[e] qu(a)e permansit in[A] N[NOS XX]V S(emis); et quicumque legis, nos-tros [imitare] dolores, sic aput Elysias sedes iucu[n]di[vs vi]vas. Iulius Victorinus, b(eneficiarius) [c]o(n)sularis f(aciendum) c(uravit) et pater Aur(elius) Eptala pientissimae."

Prijevod:

"U spomen.

U ovom (kamenom) lijesu leži Aurelija Marcelina, voljena žena; sam je kamen krije, otetu s jasnog svjetla. Kad joj je dob cvjetala u prvim godinama, ugrabi mi je zavidni tok sudbine; nadživjela ju je njena majka, koja je zbog nje željela umrijeti prije nego li je zadesi plačni usud kćeri, koja je poživjela do dvadeset i pet i pol godina; i tko god bio, ti koji čitaš, slijedi našu bol: tako bolje živio kod elizijskih sjedišta!

Pobrinuo se da se načini predragoj Julije Viktorin, konzularni beneficijar, i otac Aurelije Eptala."

Kao što nije dotjeran metrički ni gramatički, natpis to nije ni smislom, ni stilski. Pitanje je znači li "in lapide" upravo ukop u kameni sarkofag, ili je to zabuna analogijom prema formuli "HOC IACET IN TVMVLO". Slično je s nizanjem odnosnih rečenica koje nemaju isti subjekt, premda to nije neobična pojava za ove natpise. Ukratko, muž i otac nisu "predragoj" Aureliji Marcelini uspjeli priskrbiti najreprezentativniji spomenik. Zanimljiva je pojava grčke riječi GENESIS. Svjedoči li ona o porijeklu naručilaca natpisa, njegova klesara ili možda o književnom utjecaju, teško je reći. U Lukana, I, 70 nalazimo sklop "Invida fatorum series...". Series bi, bez štete po metar, moglo stajati i ovdje. Campona, neko vrijeme logor Alae I Thracum koja se spominje u 4. natpisu, posvjedočila je možda ovim natpisom o postojanju štaba jednog legata Augusti pro praetore konzularnog ranga na svom području. Beneficarii su, naime, vojnici-štitnici visokih oficira, koji služe u njihovom glavnom stanu, lišeni nekih običnih vojnih zaduženja. Prema konzularnom ili pretorskom rangu svog komandanta dobivaju ime, pa tako postojanje beneficarii consularis znači i postojanje njegovog zaštitnika visokih ovlaštenja. U natpisu, na žalost, nije spomenuta jedinica kojoj je pripa-

dao Julije Viktorin. To oduzima vjerojatnost gornjem razmišljanju o eventualnom značajnom komandnom mjestu u Camponi. Čovjek je možda tu živio završivši službu, ako mu nije važno da spomene jedinicu.

7. CIL 3572, B 558, CH 24

HIC SITA SVM MATRONA GENVS NOMEN
QVE VETVRIA FORTVNAT CONVX DE PATRE VETV
RIO NATA TER NOVENOS MISERA E NVPTA BIS OCTO
PER ANNOS VNICVBA VNIVGA QVAE POST
5 SEX PARTVS VNO SVPERSTITE OBII
T IVLIVS FORTVNATVS 4 LEG II AD P F
CONVGI INCOMPARABILI ET INSIGNI IN SE PIETATE

Natpis se čuva u muzeju u Budimpešti. Sva se tri autora slažu u transkripciji:

HIC SITA SVM MATRONA GENVS NOMENQVE VETVRIO
FORTVNATI CONIV(N)X DE PATRE VETVURIO NATA
TER NOVENOS MISERA ET NVPTA BIS OCTO PER ANNOS
VNICVBA VNIVGA,

5 QVAE POST SEX PARTVS VNO SVPERSTITE OBII.

T(itus) IVLIVS FORTVNATVS, (centurio) LEG(ionis) II AD(iutricis)
P(iae) F(idelis) CONVGI INCOMPARABILI ET INSIGNI IN SE PIETATE.

Prvim redom transkripcije zadovoljena je shema heksametra. U drugom i trećem može se postići heksametru sličan raspored iktusa:

FORTUNATI CONIVX DE PATRE VETVRIO NATA
TER NOVENOS MISERA ET NVPTA BIS OCTO PER ANNOS.

Tu je potpuno izgubljen smisao za dužine i kraćine. S ostatkom se natpisa ne može učiniti niti to. Uza sve, i ovaj natpis posjeduje vergilijansku asocijaciju - isp. "Insigni pietate" u Verg. Aen, I, 10.

Prijevod:

"Ovdje ležim ja, matrona Veturija po rodu i imenu, žena Fortunato-
va, od oca Veturija, stara 27, a udata 16 godina, žena i supruga
jednome mužu, iza 6 poroda podlegla jednom što je preostao.
Tit Julije Fortunat, centurion druge pomoćne, pobožne, vjerne le-
gije neusporedivoj supruzi, poznatoj po ljubavi prema njemu".

Legio II Adiutrix u Aquincumu je pod Trajanom - natpis se može da-
tirati u 2. st.

8. CIL 3576, B 620, CH 1070

FRANCVS EGO CIVES ROMANVS MILES IN ARMIS
49 EGREGIA VIRTUTE TVLI BELLO MEA DEXTERA SEMPER

Natpis je nađen van Ò Bude kod dunavskog nasipa, zimi godine 1835/6. Čuva se u peštanskom muzeju. Pisan je loše, no ipak rimskim slovima. U čitanju nema razilaženja, ali ima u tumačenju. Mommsen bi ispravio TVLI u TVLIT, a MEA DEXTERA mu je nominativ. Buecheler ostavlja TVLI, a MEA DEXTERA želi interpretirati kao ablativ. Objekt, koji mu u tom slučaju nedostaje, nalazi tako, da podrazumijeva vezu s armis iz prvog stiha, pa bi kao pod navodnikom imali pokojnikove riječi: "TVLI sc. ARMA MEA DEXTERA." Međutim, meā dexterā nikako ne ulazi u metar, a kako je prvi stih pravilan, teško je vjerovati da bi drugi bio tako loše složen. Cholodniak se snalazi ispuštajući BELLO. Tako izbjegava stopu viška, ali ne rješava pitanje smisla. Mea dextera mu mora biti nominativ, TVLI nije promijenio u TVLIT, ukratko, dobio je metar, a sadržaj mu je besmislen. Evo sheme:

FRANCVS EGO CIVES ROMANVS | MILES IN | ARMIS
 EGREGIA VIRTUTE TVLI (BELLO) MEA | DEXTERA | SEMPER.

Kako se vidi, MEA DEXTERA nikako ne može biti ablativ, bez obzira na to dolazi li iza TVLI ili BELLO. Nevolja je u tome, što je već prvi stih dvoznačan. Kao u kakvom delfskom proročanstvu, sve ovisi o rasporedu zareza, odnosno pauzi. Odlučimo li se za pauzu iza pete polustope, dobit ćemo smisao: "Ja, franački građanin, a rimski vojnik po oružju..." Za ovu interpretaciju argument je fina dvostruka antiteza FRANCVS - ROMANVS na počecima dijelova stiha, a CIVES - IN ARMIS na krajevima. Međutim, podemo li od toga da cives Romanus obično ide zajedno, imat ćemo stanku iza treće polustope, bukolsku dijerezu, i ovakav smisao: "Ja, Franak, rimski građanin i oružani vojnik"... Kad ovaj potpuno pravilan stih pruža mogućnost za različite interpretacije, jasno je da će i slijedeći pružiti argumenata za više objašnjenja. Najproblematičnija je u njemu pojava MEA DEXTERA s kratkim -a-. Ukoliko je to nominativ, nedostaje mu predikat. Tuli ćemo u prvi mah bez oklijevanja smatrati predikatom uz impozantni EGO iz prvog stiha. Možemo pretpostaviti da je MEA DEXTERA zapravo akuzativ sg. s nenapisanim krajnjim -m-. Tada moramo zanemariti poziciju MEA(m) DEXTERA(m), pa bismo dobili po prilici ovakvo značenje: "Ja, franački građanin, rimski vojnik po oružju, u ratu sam uvijek izvanrednom hrabrošću nosio svoju desnicu", tj. borio sam se hrabro. Posve jednaku vjerojatnost ima i interpretacija u kojoj TVLI objašnjavamo kao TVLI(T), a uz prvi stih domišljamo kao predikat neizrečeno "sum". Ovdje čak ne moramo zanemarivati nikakvu poziciju. Manjka nam jedino objekt - tj. što tulit mea dextera semper bello. Šteta je što nemamo podataka o spomeniku, o eventualnoj likovnoj opremi, obliku ili bar oštećenosti. Moguće je da nije u pitanju epitaf, već postolje kakva zavjetnog dara. Druga bi interpretacija dobila pun smisao, da je, recimo, kamen na kojem je natpis uklesan nosio koji dio Frankove vojničke opreme, bilo kao uklesani prikaz, bilo kao dar posvećen božanstvu. Franci se pod tim imenom javljaju od III st. Od cara Julijana u 2. pol. IV st. foederati su rimskog carstva, dobro se u njemu snalaze, šire, daju pomoćne odrede i uspinju se na visoke položaje. 451. sudjeluju na rimskoj strani u bici na Katalaunskim poljima. Kako je u Akvinkumu, odakle je natpis, prisustvo stranih plaćenika vezano uz opadanje logora, datirano u IV st, možemo i ovaj natpis tako datirati.

9. CIL 3676, B 27, CH 1070

ILLE EGO · PANNONIIS · QVONDAM · NOTISSIMVS · ORIS
 INTER · MILLE · VIROS · FORTIS · PRIMVSQ · BATAVOS
 HADRIANO · POTVI · QVI · IVDIGE · VASTA · PROFVNDI
 AEQVORA · DANVII · CVNCTIS · TRANSNARE · SVB · ARMIS

5 EMISSVMQ·ARCV·DVM·PENDET·IN·AERE·TELVN
 AC·REDIT·EX·ALIA·FIXI·FREGIQVE·SAGITTA
 QVEM·NEQE·ROMANVS·POTVIT·NEC·BARBARVS·VMQVAM
 NON·IACVLO·MILES·NON·ARCV·VINCERE·PARTHVS
 HIC·SITVS·HIC·MEMORI·SAXO·MEA·FACTA·SACRAVI
 10 VIDERT·AN·NE·ALIQVIS·POST·ME·MEA·FACTA·SEQVA TVR
 EXEMPLO·MIHI·SVM·PRIMVS·QVI·TALIA·GESSI

Za ovaj natpis postoje nejasne vijesti da je registriran na jednom sarkofagu u današnjem mađarskom dijelu Pannoniae Inferioris. Reproducira se, međutim, prema tri kodeksa iz srednjeg vijeka: To su: Valentinianensis iz IX st, Montepessulanis iz XII st. i Parisinus iz XIII st. Objavio ga je Rossi u Inscr. Christ. Rom. II, 262, 2. Mladi od navedenih kodeksa objašnjavaju natpis kao "epitaphium Sorani militis" (Montep.) i "versus eiusdem (sc. Hadriani) de quodam milite Sorano" (Par.). Mommsen označava provenijenciju s "incerta Pannoniae Inferioris". Natpis pokazuje izvanrednu metričku pravilnost:

ILLE·EGO·PANNONIIS·QVONDAM·NOTISSIMVS·ORIS,
 INTER·MILLE·VIROS·FORTIS·PRIMVSQVE·BATAVOS,
 HADRIANO·POTVI·QVI·IVDICE·VASTA·PROFVNDI,
 AEQVORA·DANVVI·CVNCTIS·TRANSNARE·SVB·ARMIS,
 5 EMISSVMQ(ue)·ARCV·DVM·PENDET·IN·AERE·TELVN,
 AC·REDIT·EX·ALIA·FIXI·FREGIQVE·SAGITTA
 QVEM·NEQE·ROMANVS·POTVIT·NEC·BARBARVS·VMQVAM
 NON·IACVLO·MILES·NON·ARCV·VINCERE·PARTHVS.
 HIC·SITVS·HIC·MEMORI·SAXO·MEA·FACTA·SACRAVI.
 10 VIDERT·AN·NE·ALIQVIS·POST·ME·MEA·FACTA·SEQVA TVR
 EXEMPLO·MIHI·SVM·PRIMVS·QVI·TALIA·GESSI.

Prijevod:

"Ja, nekoć znamenit u panonskim zemljama, prvi i najjači između tisuću muževa Batavaca, mogao sam u potpunom oružju preplivati široku pučinu dubokog Dunava pred Hadrijanom kao suncem, strijelju odapetu s luka, dok još visi u zraku i spušta se, pogodio sam i slomio drugom strelicom, nikada me nije mogao nadvladati niti rimski, niti barbarski vojnik na koplju, niti partski na luku. Ovamo položen, povjerio sam svoja djela kamenu što pamti, da pazi, neće li tko poslije mene slijediti moje čine. Ja sam sam sebi primjerom, prvi što je takva djela izveo".

Pristanemo li uz pripisivanje ovih stihova Hadrijanu, natpis valja datirati između 117. i 138. godine. Činjenica je, da se u njihovu autentičnost može sumnjati. Vrlo je indikativno po kvalitetu ovih natpisa, da je glavni argument protiv starine Soranovog epitafa njegova izvanredna pravilnost. Zatim dolazi Hadriano s kratkim drugim -a-, što je kasni grčki oblik imena, i slaganje ex alia mj. samo aliā, što je karakteristika kasnog latiniteta. Inače, u vijestima iz starine ima dosta podloge za stvarnost sadržaja koji je iznesen u epitafu. Tacit izvješćuje da su Batavci znali preplivati Rajnu, a Dio Xiph. LXIX,9, kaže da su Hadrijanovi vojnici bili tako dobro uvježbani "ὥστε καὶ τὸ ὑπὲρ τοῦ ἰσθμοῦ τῶν καλούμενων Βατάων τὸν ἰσθμὸν μετὰ τῶν ἄλλων ἀνεπήγατο."

LE·FVII·IVVENIS
 A·SYRIA·GENTIV
 fel IX·VITA·ET·OMN
 DO·EST·ALIQVA
 5 ET·IOVIS·STYGIUS·A
 A·OSSVA·PRAECOR·
 l ST· EXTINCT^{us}
 VEQVE·HEL

Natpis je nađen u Mitrovici na savskoj obali godine 1870. Izdan je u Mitth. d. Centralcomm. 17 (1872), str. XCIII. Brunšmid ga objavljuje u "Kamenim spomenicima". Dimenzije spomenika su: visina 0,15 m, širina 0,195 m, debljina 0,08 m. Kao specifičnost pri izradi natpisa Brunšmid spominje trouglaste točke iza STYGIUS i PRAECOR, te ligaturu PRÆCOR, gdje -a- nema poprečne crte. Mommsenovo izdanje nije registriralo ove detalje. Natpis je oštećen i s lijeve i s desne strane, te ga je vrlo teško nadopunjavati. To pokazuju i velike razlike u prijedlozima autora koji su ga obrađivali. Brunšmid nije vršio nikakve dopune. Mommsen se ograničio da dopuni FEL]IX u drugom i EXTINCT[VS u trećem redu. U prvom redu Buecheler i Cholodniak dopunjuju Q]VE. U drugom Buecheler TERR]A, Cholodniak IN TERR]A. U trećem Buecheler samo primjećuje da je vjerojatnija dopuna FEL]IX, nego eventualno INFEL]IX. Cholodniak je izvršio veliku dopunu:

FVIT FELIX VITA ET OMNI COMMODO

Za četvrti red predlaže Buecheler početak SIQAN]DO, a Cholodniak ga popunjuje ovako:

SET SI MO]DO EST ALIQVA [MENS INFERIS..]

Peti red Buecheler ne dopunja, ali zato Cholodniak predlaže:

SI MANE]ET IOVIS STYGIUS A[LIQVID SAPIVNT]

U šestom Buecheler ništa, a Cholodniak:

EIVS IA]M OSSVA PRAECOR [CONQVIESCANT BENE]

I Cholodniak i Buecheler čitaju u 7. redu VITA E]ST EXTINCT[A. Posljednji red Cholodniak nije dopunjavao, a Buecheler se koleba u čitanju prvog znaka - M ili A. Napokon predlaže M]EQVE HEL[VIA CONDIDIT VXOR.

Uvrstimo li najvjerojatnije dopune, dobit ćemo ovakav fragment metričke sheme:

Q]VE FVIT IVVENIS
 TERR]A SYRIA GENI]TVS
 FEL]IX VITA ET OMN
 DO E]ST ALI]QVA
 5 ET IOVIS STYGIUS
 OSSVA PRAECOR

(VITA) ~~EST~~ EXINCT[VS?A?]

MEQVE HEL

On prije svega pokazuje pravilnost i činjenicu da se radilo o heksametrima. Izgubljen je tekst drugog dijela prvog i drugog stiha morao počinjati konsonantom, kako bi se ostvarila pozicija. Zatim vidimo da je dopuna TERRA na početku 2. reda prvim slogom morala biti dio spondeja, što pravda Cholodniakovu dopunu IN TERRA. Treći je red problematičan i metrički i sintaktički. ET je kratko. Iza njega je dugo OMN, pa nema pozicije. Prema tome, VITA bi morao biti nominativ i u stopi bi morao biti hijat: VITA ET. U tom slučaju, felix je atribut od vita. Cholodniakova dopuna SI MODO u četvrtom retku ne može stajati metrički. Buechelerova je verzija SI QVANDO posve u redu. čini se da bi ALIQVA morao biti abl.sg. ž. roda, jer se kratak vokal na kraju višesložne riječi ne produžuje pozicijom, a očito je da je taj slog ovdje u arzi. Oštećeno slovo na kraju petog retka neće biti A. Potreban je konsonant, kako bi se stvorila pozicija. Za prijevod je važno riješiti još jedno pitanje: da li je IOVIS iz petog retka genitiv ili sekundarno tvoreni nominativ iz kasnijeg latiniteta. Cholodniakova dopuna pokazuje da STYGIVS smatra atributom uz IOVIS, tj. to je za njega nominativ. Smatram da takvo tumačenje nije nužno, i predlažem ovakav prijevod:

"... i bio je mladić...
... rođen u sirijskoj zemlji...
... sretan život i sv...
... ako je ikada u nekoj (ili nekom=abl. sredstva)
... i Jupitrov stigijski...
... molim da kosti...
... umro je (ili: život se ugasio)..."

Uz Bitinjanku iz Intercize i Grka iz Mitrovica (natpisi br. 2 i 1 u ovom radu) ovo je već treći stranac istočnog porijekla čije je porijeklo potvrđeno metričkim natpisom na tlu Donje Panonije.

11. CIL 10241, B 1781

~~IERDI~~
SVPEREST IN I
HIC HER ABI

~~RV E VACO~~
CONS XIII

Ovaj fragment natpisa nađen je u Putincima na groblju, u okolini kolonije Bassianae. Objavio ga je Brunšmid, Viestnik XI, str. 39. U prvom redu Buecheler prepoznaje slova IERDI. U drugom nadopunjava RV[MORE]VACO. Mommsen proširuje:

ET]RV[MOR]E VACO, a citira i Domaševskog: NIL]SVPEREST IN [HUMO].
Zadnji redak dopunja Buecheler ovako:
HIC HER(edes) AB I[MO FECERVNT]; CONS(tat denarium) TRIBVS MILIBVS.
Takvu dopunu donosi i Mommsen, ali i uz ovu mogućnost:
HIC HER(edes) AB I[II AD V IDVS IVNIAS DISTRIBVENT IN...]
CON . . (denarios) TERNOS.

Definitivno bi čitanje izgledalo ovako:

IERDI

NIL]SVPEREST IN [HYMO]ET]RV[MOR]E VACO
HIC HER(edes) AB I[MO FECERVNT]; CONS(tat denarium) XIII

Po toj verziji, drugi je redak prilično pravilan pentametar.

Prijevod:

"Ništa više ne preostaje na zemlji i miran(-na) sam od žamora.
Ovdje su od srca načinili nasljednici; stoji 13 000 (?) denara".

Natpis pokazuje praktičan duh pokojnikovih nasljednika, koji su se potrudili da ovjekovječe cijenu svoje prekogrobne pažnje. Sudeći po intonaciji sačuvanog stiha, ni onaj što su ga naslijedili nije bio naročito društveno čeljade.

12. CIL 10501, B 489, CH 35

CLAVSA IACET LAPIDI @NIVNX PIA CARA SABINA

ARTIBVS EDOCTA SVPERABAT SOLA MARITV

M VOX EI GRATA FVIT PVISABAT POLLICE CHORDAS

SET CITO RAPTA SILPI TER DENOS DVXERAT ANNOS HF

5 V MALE QVINQVE MINVS SET PLVS TRES MESES HABEBAI

BIS SEPTEMQVE DIES VIXIT HEC IPSA SVPERSTES

SPECTATA IN EO

PVLO HYDRAVLA GRATA REGEBAT SIS FELIX QVICVMQVE LEGES TE

NVMINA SERVENT ET PIA VOCE ~~CANE~~ AELIA SABINA VALE

T AEL IVSTVS

'DRAVLARIVS SALARARIVS LEG TI AD CONIVGI FACIENDVM CVRAVIT

Natpis je nađen u Akvinkumu i čuva se u peštanskom muzeju. Opisao ga je Hampel u Arch. Értesitö n.s.II, str. 122 i Ungarische Revue 1883, str. 134. Sva se tri autora slažu u čitanju natpisa. Evo Mommsenova čitanja s metričkom shemom:

CLAVSA IACET LAPIDI CONIVNX PIA CARA SABINA.

ARTIBVS EDOCTA SVPERABAT SOLA MARITVM.

VOX EI GRATA FVIT PVISABAT POLLICE CHORDAS.

SET CITO RAPTA SILPI ET TER DENOS DVXERAT ANNOS.

5 HEV! MALE QVINQVE MINVS, SET PLVS TRES ME N SES HABEBAT,

BIS SEPTEMQVE DIES: VIXIT HAEC IPSA SVPERSTES.

SPECTATA IN POPVLO HYDRAVLA GRATA REGEBAT.

SIS FELIX, QVICVMQVE LEGES, TE NVMINA SERVENT

ET PIA VOCE CANE: AELIA SABINA VALE.

T. AEL(ius) IVSTVS, HYDRAVLARIVS SALARARIVS LEG(ionis) II AD(iutricis) CONIVGI FACIENDUM CVRAVIT.

Stihovi su pravilni i zvučni, ali je u nekoliko navrata pisac zanemario pravu dužinu sloga. Tako u drugom retku EDOCTA ima u arzi i pred pauzom dugo mj. kratko A, ME N SES u petom retku ima kratki, a ne dugi završni slog, ablativ PIA u devetom retku stoji kao da ima kratko -a-, ili valja računati sa sinicezom. Heksametri su prvih 8 stihova, a zadnji je pentametar.

Prijevod:

"Zatvorena u kamenu leži ljubljena žena mila Sabina.

Učena u umjetnosti, jedina je nadvisivala muža.

Glas joj bijaše ljubak, prstima je udarala o žice.

No šuti, prebrzo ugrabljena. Živjela je treće desetljeće,

Jao, u stvari pet godina manje i tri mjeseca više,
i k tome je proživjela 14 dana, toliko samo ostavši na svijetu.
Puk ju je gledao dok je ravnala milim orguljama.
Sretan bio, tko god čitaš, bogovi te čuvali,
I pobožnim glasom pjevaj: "Zdravo Elijo Sabino!"
Tit Elije Justo, plaćeni orguljaš II pomoćne legije pobrinuo se da
se načini njegovoj ženi."

Čini se da je ovaj vojni svirač cijenio umjetnost. Vjerojatno je
sam sastavio nadgrobni natpis svoje žene. Valja mu priznati da je,
u usporedbi s ranije obradenim natpisima, upravo savršeno uklopio
u metar i vlastito ime i podatke o ženinim godinama. To su inače,
kako smo vidjeli, kritične točke ovih natpisa. Akrobacija s godi-
nama izvanredno mu je uspjela. Hydraula (grč. *ὕδραυλις* ili
ὕδραυλος) najstariji su poznati tip orgulja. Zanimljivo je
da se o njima najviše saznalo po primjercima otkopanim u Pompejima
i u Akvinkumu (nalaz iz g. 1931), a odatle je i ovaj natpis. Či-
ni se da nisu bile tako milozvučan instrument, kako bi se iz natpi-
sa moglo zaključiti. Na njima su se, naime, pratile gladijatorske
igre. S obzirom na dva akvinkumska amfiteatra, Tit Elije je morao
imati dosta posla. Iz natpisa se, ipak, može razumjeti da je i svi-
račeva žena javno nastupala s orguljama, vjerojatno u manje krva-
vim okolnostima. Legio II Adiutrix kojoj je pripadao orguljaš Tit
Elije boravi u Akvinkumu od Hadrijana, natpis dakle treba datirati
u II st.

13. CIL 10717, B 1786, str. 825, CH ./.

*PROTINVS AE
NEAS PROCEDERE
LONGIVS IRAS*

Natpis je pročitao na mitrovačkoj teguli koja se čuva u zagrebačkom
muzeju. Objavio ga je Kubiček, Mitth. 4, str. 119. To je vergilijan-
ski centio iz Eneide V, 485:

"Protinus Aeneas celeri certare sagittainvitat" i iz Aen, V, 461:

"Tum pater Aeneas procedere longius iras

(Haud passus...")

Nema nikakvih oštećenja, a metrički je, dakako, u redu:

PROTINVS | AENEAS | PROCEDERE | LONGIVS | IRAS

Nevolja je jedino s prijevodom, jer u stihu nedostaje predikat. O-
vakvi natpisi na crijepovima obično su zapravo zapisi učenika u svr-
hu vježbe. O toj didaktičkoj metodi imamo vijesti kod Kvintilijana.
Ako su se, dakle, u Sirmiju nečiji učenici praveći centone vježbali
strukturni heksametra, teško je vjerovati da je nastavak teksta bio
onaj isti "Haud passus" koji slijedi u Eneidi. Može se zaključiti
da je predikat bio srodan glagolu patior 3. passus sum, tj. da je
tražio akuzativ s infinitivom; PROCEDERE naime nije prelazan, pa
otpada mogućnost da je bila izvedena neka konstrukcija kao, npr.

"Protinus Aeneas procedere longius iras

Incipit...")

u smislu: "Smjesta započe Eneja dalje razvijati srždbu".

Treba izmisliti neki verbum dicendi ili srodan izraz, no poteško-
ća je što je on jednako mogao značiti ograničenje kao i poticaj rad-
nji koju označava PROCEDERE. Prema tome, iako je sve jasno, prijevod
nema smisla. Natpis prije svega ima značenje kao izvor podatka o

školovanju u antičkom Sirmiju.

.....ARE IPSO
NVTRIVIT SVPE
? PAR]VA NON DIMI
 [SIT!.....]M ITEM DE
MA SI VRSICINVS
CE ANN

Natpis je nađen 1879. godine na Sinerotovu groblju u Mitrovici. U zagrebačkom se muzeju čuva od 1883. Objavio ga je Šime Ljubić, Viestnik hrv. arh.društva, VII, 1885. Natpis je uklesan u bijelom mramoru s plavkastim prugama. Razbijen je tako da se sačuvani natpisni dio nalazi na dva ulomka. Brunšmid je utvrdio da se radilo o tanjoj ploči. Sačuvani su tragovi ruba na desnoj i donjoj strani. Evo sheme sačuvanih slogova:

.....ARE IPSO
NVTRIVIT SVPE[R]
? PAR]VA|NON DIMI
 [SIT?.....]M ITEM DE
 5MA SI VRSICINVS
CE ANN

Za neke slogove nije sigurno čemu su pripadali, pa im se ne može utvrditi duljina. Brunšmid objavljuje natpis kao metrički. Međutim, ovo što je pročitao sadrži već 3 hijata i jednu vjerojatnu eliziju (]M ITEM), što je za stihove dosta neuobičajena učestalost. Pravilnost se, dakle, mogla utvrditi samo u 2 reda, u količini od tri pravilne stope. Smatram da je to premalo za tvrdnju da se radi o heksametrima. Ljubić u VHAD VII/1885. str. 16 nije pročitao NVTRI u 2. retku, a natpis objavljuje tako, da desnu stranu označava kao neoštećen završetak natpisnog polja:

ARE IPSO	
VIT SVPE	
NON DIMI	
1 ITEM DE	
AASI VRSICINVS	
CE ANN	

U tom slučaju, očito je nepoklapanje kraja rečenice (ev.stiha) s krajem retka, te je praktički nemoguće rekonstruirati dužine završnih slogova. Na osnovu oskudnih pravilnosti koje se mogu utvrditi, a s obzirom na navedene hijate, bolje je ne inzistirati na metričkom karakteru ovog natpisa.

MEMORIAE Q/////ONI MIL COH (X) NOVE SVROR STP III
 VIX ANN XX AELIA MARCIA MATER FILIO DVLCISSIMO E AELIA
 APOLLONIA SOROR EIVS FACIENDVM CVRAVERWT
 LVBRICA QVASSA LEVIS FRAGILIS BONA VEL MALA FALLAX
 5 VITA DATA EST HOMINI. ♡ NON CERTO LIMITE CRETAE
 PER VARIOS CASVS TENVATO STAMINE PENDES
 VVITO MORTALIS DVM DVM DANT TIBI TEMPORA PARCE
 SEV TE RVRA TENENT VRBES SEV CASTRA VEL EQVOR
 FLORES AMA VENE RIS CERERIS BONA MVNERA CARPE
 10 E FNISTI LARGA E PINGVIA DONA MINERVAE
 CANDIDA VITA COLE IVSTISSIMA MENTE SERENVVS
 IAM PVER E IVVENIS IAM VIR E FESSVS AB ANNIS
 TALIS ERIS TVMVLO SVPERVM QVE OBLITVS HONORES

Natpis potječe s bočne duže strane sarkofaga iz Akvinkuma. Objavljen je u Arch. Ért. g. 1939, str. 120, u članku Lájosa Nágyja o sirijskim i maloazijskim jedinicama u srednjem podunavlju. Sarkofagu je oštećen poklopac. Na slici (br. 140 u časopisu) vidi se prednja strana s natpisnim poljem. Desno i lijevo od njega stoji po jedan krilati genij oslonjen o okrenutu baklju, rađen u niskom reljefu. Članak je, na žalost, na mađarskom, a opis spomenika nije našao mjesta u više nego oskudnom francuskom sažetku. Evo transkripcije što ju predlaže Nágy:

MEMORIAE Q ONI, MIL(iti) COH(ortis) (miliariae) NOV(a)E
 SVROR(um), ST(i)P(endiorum) III,
 VIX(it) ANN(os) XX, AELIA MARCIA MATER FILIO DVLCISSIMO ET AELIA
 APOLLONIA SOROR EIVS FACIENDVM CVRAVERVNT.
 LVBRICA, QVASSA, LEVIS, FRAGILIS, BONA EL MALA, FALLAX
 5 VITA DATA EST HOMINI. NON CERTO LIMITE CRETAE
 PER VARIOS CASVS TENVATO STAMINE PENDES.
 VVITO MORTALIS DVM DVM DANT TIBI TEMPORA PARC(a)E
 SEV TE RVRA TENENT, VRBES SEV CASTRA VEL (a)EQVOR
 FLORES AMA VENE RIS, CERERIS BONA MVNERA CARPE
 10 ET FVISTI(?) LARGA ET PINGVIA DONA MINERVAE.
 CANDIDA VITA COLE IVSTISSIMA MENTE SERENVVS
 IAM PVER ET IVVENIS IAM VIR ET FESSVS AB ANNIS
 TALIS ERIS TVMVLO SVPERVMQVE OBLITVS HONORES.

S obzirom na ime pokojnikove sestre, lakuna u imenu mogla bi se popuniti kao Q(uinti) [APOLL]ONI, što bi bilo pristalo ime za jednog istočnjaka. Četvrti je red dobar heksametar. U petom se čini

da je klesar, prepisujući predložak, zamijenio završetak ovog reda s Parcae iz 7. reda. Završno CRETAE), naime, pristaje jedino uz vitā kao atribut. Prema tome, CRETAE. Ne dolazi u obzir povezivanje cretae-Parcae. Nema mnogo smisla, a između su nove rečenične cjeline. Početni VIVITO sedmog stiha ima shemu neprilagodivu heksametru. Na žalost, nije ga moguće zamjeniti sa "vivite" jer je iz zamjenice "tibi" jasno da se radi o jednini, a zamjena s vive metrički je jednako loša kao i vivito. Budući da dva DVM u stihu znače prevelik broj slogova, predlažem da se jedno ispusti; uzmemo li -o- u VIVITO kratkim, dobit ćemo prilično zvučan heksametar.

VIVITO | MORTALIS, DVM | DANT TIBI | TEMPORA | PARCAE

Osmi je redak dobar heksametar, no s početkom devetog opet ima problema. Pošavši od kraja, može se odvojiti pet pravilnih stopa, ali nam u prvom onda ostaju tri duga sloga. Nema, dakle, drugačijeg rješenja, nego zaključiti da ih je sastavljač tretirao kao kratke. U desetom i jedanaestom retku teško je pronaći pravi smisao. Posebno otežava rješenje početak desetog retka sa zagonetnim E FINISTI i niz nominativa - sudeći po vrlo ispravnoj shemi - u 11 redu. Predlažem dopunu F(I)NISTI mj. finivisti, u tom slučaju "larga et pingvia dona Minervae" postaje objekt, što je daleko bolje po smisao nego rezultat dopune F[V]ISTI. Tako je repariran i metar:

ET FINISTI | LARGA ET | PINGVIA | DONA MINERVAE

Homo pingui Minerva čovjek je bez posebne nadarenosti i bistrine, proste, obične pameti. "Larga et pingvia dona Minervae" su dakle "raširena i obična mudrost". S obzirom da je vita candida et iustissima nominativ, predlažem dopunu COLE(T), sa smislom "Colet te ita, ut eris serenus mente, et talis eris tumulo, et oblitus eris honores superum." Gramatički to nije naročito dobro rješenje, ali barem daje smisao završetku natpisa:

Prijevod:

"U spomen Kvintu Apolonu, vojniku nove tisućničke kohorte Siraca, koji je odslužio 3 plaće, starom 20 godina. Majka Elija Marcija predragom sinu i sestra Elija Apolonija pobrinule su se da se načini.

Čovjeku je dan klizak, slab, lagan, krhak, dobar ili loš, no varljiv život, ne razlučen pouzdanom međom. Kroz različite udese visiš o tankoj niti. Živi, smrtniče, dok ti Parke daju vremena, bio na selu, u gradu, u logoru, na moru, ljubi Venerino cvijeće, ubiri dobre Cererine darove, i izvršio si poznatu i običnu mudrost. Pošten i pravedan život učinit će te vedrim u duši, netom dječak i mladić, već muž i godinama iscrpljen starac, bit ćeš takav u grobu i zaboravit ćeš počasti višnjih".

Zadnje riječi mogu se dvojako interpretirati. Ili su to svetkovine u čast bogova što bi se odnosilo na gore spomenuto uživanje u njihovim darovima i zaokružilo bisadržaj natpisa, ili se radi o častima gornjeg svijeta, tj. ispraznim počastima živih, koji su superi u odnosu na pokojnika in tumulo. U ovom bi slučaju natpis dobio kršćanski prizvuk. Za to bi govorila i činjenica da je upotrebljen zamjerni mitološki aparat - a samo zato da bi ga se izvrglo ruglu. Cohors I miliaria nova Surorum sagittariorum potvrđena je samo u Panoniji, gdje je u 3. stoljeću imala stalni logor, čini se u Ulcisia Castra na sj. Inferioris provinciae. Prema tome, natpis treba datirati u III stoljeće.

IV Zaključak

Pregledom rezultata analize 15 registriranih natpisa s područja Panoniae Inferioris može se utvrditi ovo:

Glavni su izvori metričkih natpisa 2 centra koje smo i ranije is-

INSCRIFTENANZAHL BROJ NATPISA	ANZAHL GESONDERTEN VERSE BROJ IZDVOJENIH STIHOVA	ANZAHL REGELMÄSSIGER HEXAMETER BROJ PRAVILNIH HEKSAMETARA	HEXAMETER OHNE QUANTITÄTBERÜCKSICHTIGUNG HEKSAMETRI S NEPOSTIVA- NJEM KVANTITETE	HEXAMETER MIT ÜBERZÄHLIGEM VERSFUSS HEKSAMETRI SA SUVISNOM STOPOM	PROSA- UND VERSVERMISCHUNG MJEŠAVINA PROZE I STIHA	PENTAMETER PENTAMETRI	JAMBEN JAMBI	LITERAR. ASSOZIATION KNJIZEVNA ASOCIJACIJA
1	8	4		2	1	1		Verg.
2	3	1		1	1			Verg.
3	6	6						Ov.
4	3	3						
5	2	1					1	
6	8	4	1		3			Luk.
7	3	1			2			Verg.
8	2	1		1				
9	11	11						
10	previše oštećen							
11	1					1		
12	9	8				1		
13	1	1						Verg.
14	previše oštećen							
15	10	8	2					
Zbroj	67	49	3	4	7	3	1	

No. Broj	CIL	Buecheler B	Cholodniak CH	Brunšmid Br	Fundstätte Nałazište	Nomina Vlastita imena	Abstammung Porijeklo	Beruf Zanimanje	Militäreinheit Vojna jedinica	Datierung Datacija
1.	3241	1208	326	-	Sirmium	Salvius Ivlivs Asclepiades	-	Frvn.leg. II AD.	leg. II AD.	II st.
2.	3337	557	21	-	Intercisa	Avrelia Pia	Ex Nicaea, Bithynicae Originis	-	-	
3.	3338	419	734	-	Intercisa	Kara	-	-	-	
4.	3351	556	-	-	Alba Regia Pannoniae	Avrelia Sabina Marcvs Avrelivs Attianvs Avrelia Sabinilla	-	decurio Alae I Thr.	Ala I Thracum	2/3.st.
5.	3362, 10347	820	327	-	Ager Aquincensis	P.Aelivs Fronto P.Aelivs Vindex Aelia Vcborve	-	decurio col. Aq, flamen col. Liberti	-	
6.	3397	555	23	-	Campona	P.Ael. Impetratvs Sept. Decorata P.Ael. Impetratvs i Decoratvs Avrelia Marcellina Ivlivs Victorinvs Avrelivs Eptala	-	Beneficiarius Consularis	-	

7.	3572	558	24	-	Aquincum	Vetvria T. Aelivs Fortunatvs	-	Centurio leg. II AD. P.F.	Legio II AD. P.F.	II st.
8.	3576	620	1070	-	Aquincum		Francvs	Miles	-	IV st.
9.	3676	427	1071	-	Incerta P. Inf.	(Hadrianus)	Batawvs	(Miles)	-	II st. ?
10.	6443	540	920	431	Sirmivm	Hel...?	Syria Genitvs	-	-	
11.	10214	1781	-	-	Bassianae	-	-	-	-	
12.	10501	489	35	-	Aquincum	Aelia Sabina T. Aelivs Ivstvs	-	Hydravlarivs leg. II AD.	Legio II AD.	II st.
13.	10717	1786, str. 825	-	-	Sirmivm	(Aeneas)	-	-	-	
14.	-	-	-	402	Sirmivm	Vrsicinus	-	-	-	IV st.
15.	-	-	-	-	Aquincvm	Qvintvs Apollo Aelia Marcia Aelia Apollonia	Syrius	Miles	Cohors Miliaria nova Syrorvm	III st.

takli: Aquincum (5 natpisa) i Sirmium (4 natpisa). Natpisi su vremenski raspoređeni 2-4 st.n.e, s koncentracijom u drugom stoljeću (od 8 sigurno datiranih natpisa 4 su iz II st.).

Tri su od natpisa iz II st. vezani uz legio II adiutrix. Time ona uzima dominantno mjesto, pa se ostala 2 natpisa vezana uz određenu jedinicu dijele između Alae I Thracum i cohortis Surorum. Od 25 osoba koje se imenom spominju u ovim natpisima (bez Hadrijana iz br. 9 i mitoloških likova), 12 je žena, a od ostalih 13 muškaraca 8 je vojnika ili osoba vezanih uz vojnu službu.

Možemo dakle zaključiti da su u prvom redu vojnici, osobe s redovnim prihodima, davale postavljati ovakve luksuznije tj. skuplje spomenike, odnosno da su njihove obitelji imale sredstava da im ih postave. Među vojnim jedinicama čiji su pripadnici bili skloni ovakvom tipu spomenika, ističe se legio II adiutrix. Time je dokazan još jedan oblik romanizacijskog djelovanja rimske vojske. Postavljanje nadgrobnih spomenika pisanih stihovima rimske poezije, često pod njenim direktnim utjecajem, znači zapravo njenu popularizaciju, iako u vrlo pojednostavljenom obliku. Možda je upravo zbog toga bila i efikasnija. Treba, naime, računati s vječnom ljudskom željom da se oponaša ono bolje i ljepše, možda samo i skuplje, pogotovu kad se radi o objektu koji će predstavljati obitelj i vlasnika.

Ovi natpisi svjedoče i o velikoj etničkoj šarolikosti Panonije. Među vojnim osobama izrijeком su potvrđeni Sirac, Batavac i Franak, a dedikant spomenika br. 1, postavljenog frumentariju Salviju, može se smatrati Grkom (Iulius Asclepiades). Među civilima možemo registrirati Bitinjanku i vjerojatno Sirca. Kod njega je natpis (br. 10) toliko oštećen, da se ne može sigurno tvrditi nije li postojao kakav podatak o vojnoj službi. Za natpis br. 3 može se supponirati djelovanje neke osobe grčkog porijekla. Zanimljiva su još imena AELIA VCBORVE (br. 5) i AURELIVS EPTALA (br. 6). Ucborve Mommsen smatra koruptelom i ne uvršćuje u index nominum. Eptala se pojavljuje na dačkom natpisu iz Napocae (Kosvar ili Klausenberg), CIL III, br. 870. Natpis je popis muških i ženskih imena s ovakvim naslovom:

SEVERO·ET·QVINTIANO·COS·NOMINA·ASIANORUM

Prema tome, i ovaj Aurelije Eptala mora da je iz Azije.

Ovih 15 natpisa pruža velik broj podataka i plastičnu sliku Panonije od II - IV st. Glavnu ulogu imaju u ovoj pograničnoj provinciji vojnici. Oni, dakako, pripadaju jedinicama iz najrazličitijih krajeva carstva (Sirija, Germanija). Međutim, u bogatu provinciju, čije je blagostanje na vrhuncu u II st, stječu se i civili s raznih strana, vjerojatno radi trgovine. Dva centra, Aquincum i Sirmium, imaju naglašeno mjesto i kad je u pitanju postavljanje luksuznih metričkih nadgrobnih spomenika. Da njima pripada prvenstvo u širenju latinske kulture dokazuje i tegula sa školskim zapisom iz Sirmija.

Napokon, preko datiranih natpisa možemo, iako u vrlo pojednostavljenoj formi, pratiti promjene u sastavu rimske vojske u Panoniji.

Dok u II st. imamo rimska i nešto grčkih imena, a jedinice su legio II AD. i Hadrijanovi batavci, u 3.st. spomenike postavljaju Tračani (Ala I Thracum) i rodbina Sirca (COH. (X) NOVA SURORUM), a u IV st. Franak.

Podaci o metrici ovih natpisa svjedoče o prilično dobrom, premda još uvijek očito provincijskom stupnju kvalitete njihove izrade. Najrašireniji je stih heksametar. Od 67 izdvojenih stihova, ili

stihovima podobnih skupina riječi, čak 53 se mogu vezati uz shemu heksametra. Najviše je pravilnih heksametara: 49. Najčešća je greška pri uklapanju vlastitih imena i geografskih pojmova, te podataka o starosti. Čak 7 puta nastala je mješavina proze i stiha, u tom smislu da je dio izdvojenog retka imao pravilnu shemu, a dio izgleda kao proza, ali ima dobar raspored naglasaka. U dva slučaja (natpis br. 7, 2. i 3. red transkripcije) može se uspostaviti povoljan raspored iktusa, ali ni približno metrička shema. Druga je učestala greška kod heksametra pojava sedme stope (4 puta). Ovi "heptametri" obično imaju posve dobar ritam. Treću skupinu - 3 stiha - čine heksametri u kojima je zanemarena kvantiteta 1 ili 2 sloga, što se, s obzirom na gore navedene vrste grešaka, gotovo i ne može smatrati greškom. Uz heksametre, registrirala sam 3 pentametra i jedan jampski senar, ne osobito idealne sheme. Sedam od petnaest natpisa, gotovo polovina, pokazuju odjeke rimske poezije.

Prema tome, ovako nedotjerani kakvi jesu, metrički su natpisi Pannoniae Inferioris slika provincijalne varijante rimske kulture i odličan svjedok životnih prilika bogate granične provincije.

V Popis literature

Knjige:

1. CORPUS INSCRIPTIONUM LATINARUM, vol.III, dio 1. i 2,
dio 1. i 2.
2. F.Buecheler, Carmina latina epigraphica I i II
Teubner, Lipsiae 1815.
3. I.Cholodniak, Carmina sepulcralia latina,
Typis academicis, Petropoli 1897.
4. E.Engström, Carmina latina epigraphica,
Gotoburgi, 1911.

5. A.Schober: Die Römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien
Österr. Verlagsgesellschaft, Ed. Hölzel & CO.
Ges. M.B.H. 1923.
6. V.Hoffiler, B. Saria: Antike Inschriften aus Jugoslawien
Internationaler Verband der Akademien
Zagreb, 1938.
7. J.Brunšmid : Kameni spomenici Hrvatskog narodnog muzeja u Zagrebu,
I dio, Zagreb, 1904-1911.
8. Pauly-Wissowa: Die Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft
Pojmovi: Pannonia, ala, cohors, legio, Aquincum
časopisi:
 1. Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Institutes in Wien
br. 1-50 godišta 1898-1972/73. Wien. Alfred Hölder (kasnije
M.Rohrer Verlag)
 2. Acta Archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae TOM 1-28,
(1951-1975) Budapest, Académiai kiadó.
 3. Archaeologiai Ertesítő, godišta 1906-1975, Budapest, Académiai
kiadó
 4. Vjesnik hrvatskog arheološkog društva broj VII 1885. Nova serija
1-18 (1895-1941/42).
Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, III serija 1-7 (1958-1972/73).

Zusammenfassung

Die Analyse 15 registrierter Inschriften aus dem Gebiet der Pannonia Inferior ergab folgende Resultate: die zwei Zentren metrischer Inschriften sind Aquincum (5 Inschriften) und Sirmium (4 Inschriften). Die Inschriften entstanden in der Zeit vom 2. bis zum 4. Jh.v.Chr., vor allem aber im 2.Jh.v.Chr. (von den 8 datierten Inschriften stammen 4 aus dem 2.Jh.).

Drei Inschriften aus dem 2. Jh. v. Chr. gehören der legio II adiutrix, die somit dominieren ist, und die übrigen zwei auf eine bestimmte Einheit bezogenen Inschriften sind die der Ala I Thracum und der cohors Surorum. Von den 25 dem Namen nach genannten Personen (ohne Hadrian auf der No. 9 und ohne mythologischer Gestalten) sind 12 Frauen, und von den restlichen 13 Männer sind 8 Soldaten oder Personen im Militärdienst.

Vor allem waren es also Soldaten mit regelmässigem Einkommen oder ihre Familien, die diese luxuriösen, d.h. teuren Denkmäler errichten liessen. Unter den Militäreinheiten, deren Mitglieder eine Vorliebe für solche Denkmäler hatten, ist die legio II adiutrix hervorzuheben. Somit wird auch eine Form der Romanisierungstätigkeit der römischen Heeres bewiesen - das Aufstellen von Grabinschriften in Versmassen der römischen Dichtung bedeutet eigentlich ihre Popularisierung in vereinfachter Form.

Diese Inschriften zeugen auch von den ethnischen Verschiedenheiten Pannoniens. Unter den Militärpersonen sind genau festgestellt: ein Syrier, ein Batavier und ein Franke, und als Dekanant des Frumentarius Salvius, unter No. 1, kann ein Grieche angenommen werden (Iulius Asclepiades). Unter den Zivilpersonen sind eine Bitinerin und wahrscheinlich ein Syrier festgestellt, bei dem die Inschrift (No. 10) so beschädigt ist, dass eine eventuelle Militärdienstangabe nicht feststellbar ist. Für die Inschrift No. 3 kann die Tätigkeit einer Person griechischer Abstammung angenommen werden. Interessant sind auch die Namen AELIA UCBORVE (No. 5) und AURELIUS EPTALA (No. 6), der wahrscheinlich aus Asien stammte.

Aufgrund dieser 15 Inschriften gewinnt man Einsicht in das Pannonien vom 2. bis zum 4. Jh. v. Chr., als eine Grenzprovinz, in der Soldaten aus allen Gegenden des Kaiserreiches (Syrien, Germanien) eine bedeutende Rolle spielten. In diese reiche Provinz, die ihre Blüte im 2. Jh. v. Chr. erreichte, kamen des Handels wegen auch viele Zivilpersonen. Hervorzuheben sind die zwei Zentren Aquincum und Sirmium, deren Wichtigkeit für das Romanisieren dieser Gebiete auch eine Tegula mit einer Schulinschrift aus Sirmium bestätigt.

Aufgrund datierter Inschriften können die Veränderungen im römischen Heer in Pannonien verfolgt werden. Während man im 2. Jh. v. Chr. den römischen und ein paar griechischer Namen begegnet, und die Einheiten sind legio II AD und Hadrians Batavier, werden im 3. Jh. v. Chr. die Denkmäler von Familien der Thrakier (Ala I Thracum) und Syrier (COH. X NOVA SURORUM), und im 4. Jh. v. Chr. von Familien der Franken errichtet.

Die metrischen Angaben dieser Inschriften weisen auf den ziemlich guten, aber offensichtlich noch immer provinziellen Niveau der Qualität. Der meistverbreitete Versmass ist der Hexameter: von den 67 gesonderten Versen entsprechen sogar 53 dem Hexameterschema, wobei es sich meist um regelmässige Hexameter handelt (49). Fehler treten meist beim Einfügen von Eigen- und geographischen Namen und Altersangaben auf. Sogar sieben Mal kommt es zum Vermischen von Prosa und Vers, so dass ein Teil der gesonderten Zeile ein regelmässiges Schema aufweist und der zweite wie Prosa aussieht, aber mit richtiger Betonungsaufteilung. In zwei Fällen (Inschrift No. 7, 2. und 3. Transkriptionszeile) kann eine geeignete Iktus-

aufteilung festgestellt werden, aber kein metrisches Schema. Der zweite oft vorkommende Fehler beim Hexameter ist das Auftreten des siebten Versfusses (vier Mal). Diese "Heptameter" weisen gewöhnlich einen guten Rhythmus auf. Die dritte Gruppe, 3 Verse, bilden die Hexameter, bei denen die Quantität einer oder zweier Silben vernachlässigt wurde, was im Hinblick auf die obenangeführten Fehler kaum als ein Fehler gezählt sein kann. Nebst den Hexametern konnten 3 Pentameter und ein jambischer Senar festgestellt werden. Fast die Hälfte dieser 15 Inschriften (7 Inschriften) weisen den Einfluss der römischen Dichtung auf.

Die metrischen Inschriften der Pannonia Inferior sind ein Spiegelbild der provinziellen Variante der römischen Kultur und des Lebens der reichen Grenzprovinz.